

İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ında Nakşî Mürîdlerin Âdâbı

Mevlüt Özçelik*

Öz

Bu makale, İmâm-ı Rabbânî'nin (ö. 1034/1624) *el-Mektûbât* isimli eseri çerçevesinde Nakşibendiyye yoluna mensup olan bir mürîdin riayet etmesi gereken âdâbı ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmada genel olarak tarama modeli benimsenmiş olup literatür taraması ve doküman incelemesi yöntemleri kullanılmıştır. Bu çerçevede İmâm-ı Rabbânî'nin mektuplarından derlenen üç ciltlik *el-Mektûbât* isimli eser taranmış, özellikle tarikat mensuplarına yazılan mektuplar tespit edilmiş ve bu mektuplarda dile getirilen mürîdlik âdâbı ortaya konmaya çalışılmıştır. İmâm-ı Rabbânî'ye göre mürîdin mânen mesafe almasındaki en önemli faktör şeyhtir. Bu yüzden mürîd, öncelikle intisap ettiği şeyhin, irşâda ehil hakîki bir şeyh olmasına dikkat etmelidir. Doğru şeyhe intisap ettikten sonra mürîde düşen, tevbe-i nasûh ile tövbe edip şeyhine tam manada teslim olmaktır. Bu teslimiyet, "fenâ fi'ş-şeyh" diye tâbir edilen tarzda olmalı; yani mürîd, kendi irâdesini şeyhinin irâdesinde yok etmeli ve yaptığı her şeyi, onun tâlimatıyla yapmalıdır. Mürîd, mümkün mertebe şeyhinin sohbetinde bulunmaya çalışmalı, onunla sürekli irtibat hâlinde bulunmalı; ona hürmet etmeli ve mensubu bulunduğu tarikatın prensiplerine bağlı kalıp başka tarikatların uygulamalarına iltifat etmemelidir. Ayrıca mürîd, kerâmet meraklısı olmamalı, daima istikâmet üzere bulunmaya çalışmalı, takvâ ve vera' sahibi olmalı, elde ettiği her türlü kemâlâtı şeyhinden bilmelidir. Mürîdin mânevî terakkisi, onun bu şartlara riayet etmesine bağlıdır. Aksi takdirde maksada vâsîl olmak imkân dâhilinde değildir.

Anahtar Kelimeler: Nakşibendiyye, İmâm-ı Rabbânî, el-Mektûbât, Mürîd, Âdâb

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, mevlut.ozcelik@amasya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1434-2135

Etiquette of Naqshbandi Disciples in the *Maktubat* of Imam Rabbani

Abstract

This article aims to reveal the etiquette that a disciple belonging to the Naqshbandiyya path should observe within the framework of Imam Rabbani's (d. 1034/1624) *al-Maktubat*. In the study, the screening model was adopted in general and literature screening and document review/analysis methods were used. In this context, a three-volume work called *al-Maktubat*, compiled from the letters of Imam Rabbani, was scanned in particular, the letters written to the members of the sufi order were tried to be identified, and the etiquette of discipleship described in these letters was tried to be revealed. According to Imam Rabbani the shaikh is the most important factor in the spiritual distance of the disciple. For this reason, the disciple should first make sure that the shaikh to whom he is connected is a true shaikh capable of guiding him to the right path. After being attached to the right shaikh, what a disciple must do is repent with sincere repentance and fully submit to the shaikh. This surrender should be in the style called "fana fi shaikh"; in other words, the disciple must destroy his will in the will of his shaikh; he must do everything he does at his behest. The disciple should strive to be in the company of his shaikh as much as he can, keep in constant contact with him, respect him, adhere to the principles of the sufi order he is a member of, and not compliment the practices of other sufi order. In addition, a disciple should not be an enthusiast of miracle, he should always try to be in the uprightness (istikamah), he should have piety (takwa) and godliness (wara), must know that the spiritual maturity he has acquired stems from his shaikh. The spiritual progress of the disciple depends on his compliance with these conditions. Otherwise, it is impossible to achieve the goal.

Keywords: Naqshbandiyya, Imam Rabbani, *al-Maktubat*, Disciple, Etiquette

آداب المريدين النقشبنديين في المكتوبات للإمام الرباني

الخلاصة

تهدف هذه المقالة إلى الكشف عن آداب السلوك التي يجب على murid المنتهي إلى مسار النقشبندية مراعاتها في إطار المكتوبات للإمام الرباني (ت. ١٠٣٤/١٦٢٤). في الدراسة، تم اعتماد نموذج الفرز بشكل عام وتم استخدام طرق فحص الأدبيات ومراجعة/تحليل الوثائق. في الدراسة، تم اعتماد نموذج الفرز بشكل عام وتم استخدام طرق فحص الأدبيات ومراجعة/تحليل الوثائق. في هذا السياق، تم فحص عمل مكون من ثلاثة مجلدات يسمى المكتوبات، تم تجميعه من رسائل الإمام الرباني، على وجه الخصوص، تمت محاولة التعرف على الرسائل المكتوبة لأعضاء الطائفة والكشف عن آداب المريدين الموصوفة في هذه الرسائل. وفقا للإمام الرباني، فإن الشيخ هو العامل الأكثر أهمية في الترقى الروحية للمريد. لهذا السبب، يجب على murid أولا التأكد من أن الشيخ الذي يرتبط به هو شيخ حقيقي قادر على توجيهه إلى الطريق الصحيح. بعد أن تعلق على الشيخ الصحيح، ما يجب على murid القيام به هو التوبة بالتوبة النصوحة والخضوع الكامل للشيخ. يجب أن يكون هذا الاستسلام في أسلوب يسمى "الفناء في الشيخ"؛ وبعبارة أخرى، يجب على murid تدمير إرادته في إرادة شيخه؛ يجب أن يفعل كل ما يفعله بناء على طلبه. يجب على murid أن يسعى للصحة مع شيخه قدر الإمكان، وأن يكون على اتصال دائم به و يحترمه ويلتزم بمبادئ الطائفة التي هو عضو فيها، وان لا يبلت ممارسات الطائفة الأخرى. بالإضافة إلى ذلك، لا ينبغي أن يكون murid متحمسا للكرامة، يجب أن يحاول دائما أن يكون في الاستقامة، يجب أن يكون لديه التقوى والورع، يجب أن يعرف أن الصنع الروحي الذي اكتسبه ينبع من شيخه. يعتمد التقدم الروحي للتلميذ على امتثاله لهذه الشروط. خلاف ذلك، من المستحيل تحقيق الهدف

الكلمات الرئيسية: النقشبندية، الإمام الرباني، المكتوبات، المريدين، آداب

Giriş

İslam'ı en saf hâliyle yaşama gayreti diye özetleyebileceğimiz tasavvuf yolu ve bu yolun müesseseleşmiş hali olan tarikat, başından sonuna kadar edepten ibarettir.¹ Bu yolda her vaktin, her makâmın ve her hâlin kendine has birtakım âdâbı vardır. Bu âdâba riayet eden kişi, ricâlüllâhın eriştiği “kurbiyyet” makâmına ulaşır; bu âdâbı zâyi eden kişi ise Allah'tan uzaklaşır ve reddolunmuş bir kul seviyesine düşer.² Bu yüzden seyr ü sülûkünü başarıyla tamamlayıp vuslat-ı ilâhîye nâil olmak isteyen müridin, yolun âdâbına harfiyen riayet etmesi gerekmektedir.³ Aksi takdirde âdâbdan yoksun olan kişinin Allah Teâlâ'ya vâsıl olması imkân dâhilinde değildir.⁴

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat itikadı üzerine bina edilmiş olan tarikatlarda müridlerin terbiyesi için tesis edilmiş olan âdâb ve erkânın, temel noktalarda aynı olup her birinin şer'î hükümlere dayandığı görülür. Bununla beraber her tarikatın, kendine has birtakım husûsi âdâbı da vardır. Tarikat pirleri, bu âdâb ile ilgili ya müstakil eserler kaleme almışlar ya da tasavvufa dair yazdıkları eserlerde âdâb konusunu işlemişlerdir.⁵ Hindistan bölgesinde İslâm'ın yeniden ihyâ edilmesinde kilit rol oynamış olan İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624)⁶ de müridlerine yazmış olduğu muhtelif mektuplarında Nakşibendiyye tarikatının âdâb ve erkânını anlatmış ve mânen terakkî etmenin,

¹ Ebû'l-Hasen Ali b. Osman el-Hücvîri, *Keşfü'l-mahcûb*, thk. İsmâ'îl Abdülhâdî Kandîl (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Sekâfe, 2007), 1/237; Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, ed. Mustafa Tatçı, çev. Hayati Bice (Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2016), 114; Ahmed Fâruk es-Serhendî, İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2017), 292. Mektup, 1/518.

² Ebû Abdîrrahmân Muhammed b. el-Hüseyn es-Sülemî, *Tabakâtu's-süfiyye*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 154; Hücvîri, *Keşfü'l-mahcûb*, 1/237; Abdülkâhîr b. Abdullah es-Sühreverdî, *Âdâbü'l-mürîdin*, thk. Âsım İbrahim el-Keyyâlî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), 20; Şehâbüddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999), 237.

³ Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, thk. Abdülhalîm Mahmûd-Tâhâ Abdülbâkî Sürûr (Bağdâd: Dâru'l-Kütübî'l-Hadîse, 1380/1960), 196; Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, 166; Abdülvehhâb eş-Şârânî, *el-Envâru'l-kudsîyye fî ma'fîreti kavâidi's-süfiyye*, thk. Taha Abdülbâkî Sürûr - es-Seyyid Muhammed 'Iyd eş-Şâfiî (Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1408/1988), 1/57; Serhendî, *el-Mektûbât*, 292. Mektup, 1/518.

⁴ Serhendî, *el-Mektûbât*, 292. Mektup, 1/518.

⁵ Süleyman Uludağ, “Âdâbü'l-Mürîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/336. Bu konuda yazılan eserler hakkında geniş bilgi için bk. Sâfi Arpağuş-Kübra Betül Baydar, “Tasavvuf'ta Âdâb ve Erkân Risâleleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (2017), 289-310.

⁶ Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 144, 147; Annemarie Schimmel, *İslam'ın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabiyik (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2004), 384-385.

tarikatin âdâb ve erkânına riayet etmekle mümkün olacağını vurgulamıştır. Bir başka çalışmamızda *el-Mektûbât* isimli eser bağlamında İmâm-ı Rabbânî'ye göre Nakşibendiyye tarikatı şeyhlerinde bulunması gereken vasıfları incelemiştik.⁷ Tamamlayıcı olması düşüncesiyle bu çalışmada da yine aynı eser çerçevesinde Nakşibendiyye yoluna sülûk eden müridlerin gözetmeleri gereken âdâb incelenecektir. Bu eserin referans alınmasının sebebi, önceki çalışmada da ifade edildiği üzere onun, İmâm-ı Rabbânî'nin şeyhlik icâzetini aldıktan sonra yazdığı mektuplardan derlenen ve dolayısıyla sûfimizin üzerinde karar kıldığı tasavvufî düşünceleri en iyi şekilde yansıtan eser olmasıdır.⁸

Nakşibendiyye tarikatının Müceddidiyye kolunun pîri olan İmâm-ı Rabbânî, Nakşibendiyye tarikatına intisap etmeden önce babası vasıtasıyla Çiştîyye, Kâdiriyye ve Sühreverdiyye tarikatlarından icâzetli bir şeyh-i kâmilidir.⁹ Nitekim o, bir mektubunda kendisinin, Nakşibendiyye tarikatında yirmi bir, Kâdiriyye tarikatında yirmi beş, Çiştîyye tarikatında ise yirmi yedi vâsita ile Rasûlüllâh'a (s.a.v.) irtabâtının bulunduğunu söylemektedir.¹⁰ Ayrıca o, hadis ilminde hocası olan Yakup el-Keşmirî'ye (ö. 1003/1594) intisap ederek ondan Kübreviyye tarikatı terbiyesi de görmüştür.¹¹ Buradan hareketle İmâm-ı Rabbânî'nin ortaya koyduğu müridlik âdâbının, sadece Nakşibendiyye tarikatı ile sınırlı kalmayıp kısmen de olsa zikri geçen tarikatlar için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

⁷ Mevlüt Özçelik, "İmâm-ı Rabbânî'nin el-Mektûbât İsimli Eseri Bağlamında Nakşibendiyye Şeyhlerinde Bulunması Gereken Vasıflar", *Amasya İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (Aralık 2020), 377-381.

⁸ Özçelik, "İmâm-ı Rabbânî'nin el-Mektûbât İsimli Eseri Bağlamında Nakşibendiyye Şeyhlerinde Bulunması Gereken Vasıflar", 372.

⁹ Şerîf Abdulhay b. Fahrüddin el-Hasenî, *Nüzhetu'l-havâtır ve behcetü'lmesâmi' ve'n-nevâzir* (Beyrut: Dâru İbn-i Hazm, 1420/1999), 479-480; Abdülmecid b. Muhammed el-Hânî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye ale'l-hadâiki'l-verdiyye fi ecillâi's-sâdâti'n-Nakşibendiyye*, tsh. Muhammed Halid el-Harse (Dımaşk: Dâru'l-Beyrûti, 1996), 534; Muhammed Hâşim Kışmî, *İmâm-ı Rabbânî ve Yolundakiler*, çev. A. Fâruk Meyân (İstanbul: Berekât Yayınevi, 1394/1974), 109-111; Ebül-Hasan en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, çev. Yusuf Karaca (İstanbul: Kayhan Yayınları, 1992), 4/162-172; Muhammed Halim Şarkpûri, *Müceddid-i Elf-i Sâni İmâm Rabbânî*, çev. Ali Genceli (Konya: İslâmî Neşriyat Yayınları, 1978), 18; Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî*, 18; Muhammed Emin el-Kürdî, *el-Mevâhibu's-Sermidiyye fi Menâkibi'n-Nakşibendiyye* (Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1329), 181; Heyet, *Silsiletü'z-zehab Silsile-i Sâdât-ı Nakşibendiyye* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2014), 237.

¹⁰ Serhendî, *el-Mektûbât*, 87. Mektup, 3/172.

¹¹ Hasenî, *Nüzhetu'l-havâtır*, 479-480; Ethem Cebecioğlu, "İmâm-ı Rabbânî ve Mektûbâtı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/1 (1996), 196.

1. Mürîd

Mürîd, lügatte “irâde ve talep eden, isteyen, arzu eden” gibi manalara gelirken ıstılahta “irâdesi olmayan, irâdesinden soyutlanan, irâdesini kullanmayan”, “tasavvuf yolunu tutmaya veya tarikata girmeye karar veren yahut bir şeyhe bağlı bulunan kişi”, herhangi bir tarikata girip şeyhe bağlanan, derviş”,¹² Allah’a vâsıl olmayı arzu eden,¹³ nefsini, dünyevî nimetlerden engelleyen, ibadetlerle olan meşguliyeti sebebiyle dünyevî lezzetlerden yüz çeviren,¹⁴ irâdesini, Cenâb-ı Hak’ın ve şeyhinin irâdesine teslim eden kişi¹⁵ gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

“Mürîd”, lügat mânası itibarıyla herhangi bir konuda irâde ve isteği bulunan kişiyi ifade etmesine rağmen sûfilerin “mürîd” için ortaya koyduğu tarifler, lügat anlamının tam aksi istikametindedir. Onlara göre mürîd, “irâde” sıfatından soyutlanan, yani irâdesi bulunmayan kişidir.¹⁶ Tasavvufun Nişabur’da yayılmasına öncülük etmiş olan Ebû Osmân el-Hîrî’ye (ö. 298/910) göre “mürîd”, kalbi, Allah Teâlâ dışındaki her şeye karşı ölü olan, sadece Allah’ı ve O’na yakınlığı murâd eden, O’na iştiyâk (aşk) duyan ve bu aşkın şiddetinden dolayı kalbinden bütün dünyevî arzuların silinip gittiği kimsedir.¹⁷ Aynı düşüncenin bir tezahürü olarak Hüseyin b. Mansûr (Hallâc-ı Mansûr) (ö. 309/922) mürîdin, iki cihânın sebeplerinden soyutlanan kişi olduğunu;¹⁸ Ebû Alî er-Ruzbârî (ö. 322/934) de benzer şekilde onun, Allah’ın murâd ettiği dışında nefsi için hiçbir şey istemeyen kişi olduğunu¹⁹ söylemiştir. Zünnûn-i Mısri (ö. 245/859 [?]), tasavvuf yoluna sülûk etmeyi murâd eden kimselere, âlimlerle karşılaştıklarında kendilerini câhil adletmelerini tavsiye ederken²⁰ mürîdin, irâdesinden soyutlanması

¹² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2005), “Mürîd”, 263; Süleyman Uludağ, “Mürîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/47; Ebû'l- Kâsım Abdülkerîm Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrîyye fî İlmi't-Tasavvuf*, thk. Hânî el-Hâc (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, ts.), 294.

¹³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009), 454-455.

¹⁴ Abdürrezzâk Kâşânî, *Letâifü'l-A'lâm-Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayınları, 2015), 499.

¹⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 186.

¹⁶ Seyyid Şerif el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, nşr. Abdurrahman Umeyra (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987), 269.

¹⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 36.

¹⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 238.

¹⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 271.

²⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 34.

gerektiğine işaret etmiştir. Benzer şekilde Ebû Nasr Serrâc da şeyhlerle mülâkî olmanın, belli bir edep, hürmet ve irâdeye ihtiyaç gösterdiğini, şeyh ile görüşen bir mürîdin, daha önce bildiği şeylerin tamamını unutmaması, şeyhin tavsiye ve işaret ettiği her şeyi kabul etmesi ve nefsinin, şeyhin hakkına riayet etmekle sorumlu tutması gerektiğini söylemiştir.²¹

Sûfi müellifler, eserlerinde “mürîd” kavramını, bu kavram ile sıkı irtibatı olan “irâde” kavramı ile birlikte mütâlaa etmişlerdir.²² Onlara göre gerçek irâde, ciddiyet üzerine (yaşamaya) devam edip rahatı terk etmekten ibaret olup²³ sâliklerin yolunun başlangıcı ve vuslat-ı ilâhîyi kastedenlerin ilk menzildir. ‘İrâde, her işin başlangıcıdır. Kul bir şeyi murâd etmedikçe onu yapmaz.’ Hak Teâlâ’nın yoluna sülûk edenlere ilk lazım olan şey olması münasebetiyle irâde, “kasd” a yani niyete benzetilmiştir. ‘Bununla beraber sûfiyye örfüne göre mürîd, irâdesi olmayan kimsedir. Her kim, irâdesinden soyutlanmazsa mürîd olamaz.’ Şeyhlerin çoğunluğu, irâdeyi “âdet olan şeyi terk etmek” olarak tarif etmişlerdir.²⁴

Yukarıdaki ifadelerden hareketle “mürîd” in, bir şeyhe intisap ederek irâdesini, intisap ettiği şeyhin irâdesinde yok eden; mânevî gelişimi için şeyhinin, kendisi hakkında verdiği eğitim usulünü kabul eden ve şeyhine tam manasıyla teslim olan kişi olduğunu söyleyebiliriz. “Mürîd, irâdesi olmayan kişidir.” sözünü de bu şekilde anlamak gerekmektedir. Bu söz, mânevî gelişimine yardımcı olması için bir şeyhe teslim olan mürîdin, keyfi/nefsânî irâdelerini terk edip şeyhinin irâdesine teslim olması gerektiğine işaret etmektedir. Bu teslimiyet, aslında sadece tasavvuf yoluna mahsus bir usul değildir. Hangi alanda olursa olsun, bir eğitmenin rehberliğine başvuran kimse, o eğitmenin programına uymak zorundadır. Aksi takdirde icrâ edilen eğitimin başarılı olması imkânsızdır.

Tasavvuf yolu, nefsin terbiye edilmesi maksadına hizmet eden bir yoldur. Bu yolda çekilen onca zahmetin, yapılan mücâhede ve riyâzatların temel hedefi, nefsi terbiye etmektir. İrâdeye sahip olmak,

²¹ Tûsî, *el-Lüma'*, 526.

²² Örnek olarak bk. Ebû Bekir Muhammed b. İshâk el-Buhârî e-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't tasavvuf*, thk. Arthur John Arberry (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1415/1994), 107-108; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 294-298.

²³ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 36.

²⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 294-295; Abdülkadir b. Mûsâ b. Abdillâh el-Cilânî, *el-Ğunye li-tâlibi tarihi'l-Hak*, thk. Muhammed Hâlid Ömer (Beyrut: Dâru't-Türâsî'l-Arabî, 1416/1996) 439-440.

nefsi dizginlemek, onu, kötü duygu ve düşüncelerden arındırmak demektir. Nefsi tezkiye edenin kurtulduğu, onu kötülöklere saplayan kimsenin ise hüsrana uğradığı bildirilmiştir.²⁵ Nefsi günahlara saplamak, onu irâdesinde özgür kılmaktır. Bu özgürlük, aslında kulun, nefsinin irâdesine teslim olması anlamına gelmektedir. Allah Teâlâ, nefsinin irâdesine teslim olanları, hevâsını (nefsini) ilâh edinen kimse olarak nitelendirmektedir.²⁶ Buna göre nefsanî irâdesini terk etmeyen kimse, sadece “mürîdlik” sıfatını kaybetmekle kalmayıp aynı zamanda ebedî kurtuluşu da elinden kaçırmış olmaktadır. Bu tehlike sebebiyledir ki “ismet” sıfatı ile muttasıf olan Rasûlüllâh (s.a.v.) bile göz açıp yumuncaya kadar; hatta ondan daha kısa bir süreliğine bile kendini, nefsinin eline bırakmaması için Cenâb-ı Hakk’a dua etmiş,²⁷ nasihat isteyen bir sahabîye de “*Ey Allâhım! Bana rüştümü (olgunluğumu) ilhâm et ve beni, nefsimin şerrinden koru.*”²⁸ diye dua etmesini tavsiye etmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm ve sünnet-i seniyyeye tam teslimiyeti şîâr edinen tasavvuf ehli, nefsin tehlikesini ve onunla mücadele etmenin ehemmiyetini bildiren âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerden dolayı nefisle mücadeleyi, tasavvufî hayatın en temel gayesi haline getirmişlerdir. Yine aynı sebepten onlar, tarikata sülûk eden müridden, bidayetten nihâyete kadar nefsinin geri planda tutmasını istemişlerdir. İrâdeyi terk etmenin, fenâ fi’l-ihvân, fenâ fi’ş-şeyh, fenâ fi’r-rasûl ve fenâ fillâh şeklinde dört merhalesi vardır. Nefsinin terbiye etmeyi düşünen bir mürîd, öncelikle irâdesini, şeyhin irâdesinde yok etmelidir. Bunu gerçekleştiren mürîd, şeyhinin manevî terbiyesi neticesinde Rasûlüllâh’ın (s.a.v.) sünnet-i seniyyesine tam manada tâbi olarak “fenâ fi’r-rasûl” mertebesine ve nihayet Allah Teâlâ’nın her türlü emri ilâhîsine boyun eğerek “fenâ fillâh” mertebesine erişir. Hakikî şeyhin vâris-i nebi²⁹ olması münasebetiyle şeyhin irâdesine teslim olmak, bilvesile Rasûlüllâh’ın (s.a.v.) irâdesine teslim olmak demektir.

²⁵ eş-Şems, 91/9-10.

²⁶ el-Furkân, 25/43.

²⁷ “*Ey Allah’ım! Rahmetini umuyorum. Beni, göz açıp kapayıncaya kadar (da olsa) nefsimi bırakma. Hâlimi tümüyle düzelt. Senden başka ilâh yoktur.*” Bk. Süleymân b. Eş’as el-Ezdî es-Sicistânî, Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şu’ayb el-Arnaût-Muhammed Karabolelî (Dimaşk: Dâru’r-Risâletü’l-‘Alemiyye, 1430/2009), “Edeb”, 110 (No. 5090).

²⁸ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmiu’l-kebir*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1996), “Da’avât”, 69 (No. 3483.)

²⁹ “...Şüphesiz ki âlimler, peygamberlerin vârisleridir...” (Bk. Tirmizî, “İlim”, 19 (No. 2682). (Ayrıca bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki (b.y.: Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye, ts.), “Mukaddime”, 17; Buhârî, “İlim”, 10; Ebû Dâvûd, “İlim”, 1 (No. 3641).

Rasûlüllâh'a (s.a.v.) tâbi olmak, îmânın³⁰ ve muhabbetullâhın³¹ ön şartı olması sebebiyle Rasûlüllâh'ın (a.s.) irâdesine teslim olmak, Allah (c.c.) irâdesine teslim olmak manasına gelir.³²

2. İmâm-ı Rabbânî'ye Göre Müridlerin Gözetmesi Gereken Âdâb

İmâm-ı Rabbânî, Nakşibendiyye yolunun sâliklerinin ya “mürîd/isteyen” ya da “murâd/istenen” konumunda olduklarını söyler. Ona göre murâd konumunda olanlar, herhangi bir şahsî ihtiyâr/tercih söz konusu olmaksızın cezbe ve muhabbet yoluyla en yüce maksada ulaştırılırlar. Onlar, vâsita ile ya da vâsitasız olarak yolun bütün edeplerini öğrenirler. Şayet onlardan herhangi bir hata sadır olmuş olsa hızlı bir şekilde uyarılırlar; ancak sorguya çekilmezler. Şayet onlara, zâhirî ilimleri öğretecek bir şeyh lazım olsa onlardan herhangi bir gayret olmaksızın o şeyhe ulaştırılırlar. Haklarında inâyet-i ezeliyye sebkât ettiği için onlar, sebepli ya da sebepsiz olarak işlerinde başarılı olurlar. İşte bu özelliklere sahip olan “murâd” konumundaki sâlikler, bu yolun büyükleridir. İmâm-ı Rabbânî'ye göre onlar, Allah Teâlâ tarafından seçilmiş kimselerdir. Bu yolda “mürîd” konumunda olan kimselerin durumu ise böyle değildir. Şeyh-i kâmil-i mükemmil olmadan onların kemâle ermesi son derece zor bir hadisedir.³³ Bu yüzden nefisini terbiye edip manen kemale ermek isteyen bir mürîdin, şeyh ile ilgili birtakım hususlara dikkat etmesi gerekmektedir.

2. 1. İntisâb

İmâm-ı Rabbânî'ye göre akıllı bir mürîdin öncelikle yapması gereken şey, bir şeyh-i kâmil talep edip ondan, bâtinî hastalıkların tedavisini sormaktır. Çünkü kâmil olmayan eksik şeyh, kaydedilen azıcık mânevî ilerlemeyi, ileri derecede bir gelişme olarak görüp başlangıcı, nihâyet

³⁰ *Hevâsî (nefsânî arzusu), benim getirdiğim (hükümler)e tâbi olmadığı müddetçe sizden hiçbir kimsede (hakikî manada) îmân etmiş olmaz.*” (Celâlüddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *Câmîü'l-ahâdis*, thk. Abbas Ahmed Sakar, Ahmed Abdülcevvâd (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1414/1994), 8/355 (No. 26624).

³¹ *“Hayır! Rabbine yemin olsun ki! Onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp sonra da verdiği hükme içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.”* (en-Nisâ, 4/65).

³² Fenâ kavramı hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, “Fenâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/333-335.

³³ Serhendî, *el-Mektûbât*, 292. Mektup, 1/515. (İmâm-ı Rabbânî, bir mektubunda kendisinin hem Allah Teâlâ'yı isteyen bir “mürîd”, hem de Allah Teâlâ tarafından istenen bir “murâd” olduğunu ifade eder. Buna göre bazılarının, aynı zamanda hem “mürîd” hem de “murâd” olmaları mümkündür. Bk. Serhendî, *el-Mektûbât*, 87. Mektup, 3/172)

zanneder. Bu durumda daha yüksek mertebelere erişme kabiliyeti olan bir mürid, kemâle erdiği vehmine kapılır ve bu yüzden seyr ü sülûkünde birtakım füturlar (sekteler) meydana gelir. Bu yüzden müride lazım olan en önemli şey, kendini eğitebilecek mükemmel bir şeyh seçmektir. Şayet mürid, böyle bir şeyh-i kâmil ile karşılaşmamış ise şeyh buluncaya kadar “kelime-i tevhîd” zikriyle meşgul olmalıdır. Çünkü kelime-i tevhîddeki “lâ” harfi, Allah Teâlâ dışındaki bütün varlıkları nefy etmekte, “illâ” harfi ise keyfiyet ve misalden münezzehtir. Ma'bûd-u hakîkîyi isbât etmektedir.³⁴

Mürîdlerin terbiyesi ile meşgul olacak şeyhin, şeyh-i kâmil-i mükemmil olması şarttır. İmâm-ı Rabbânî'ye göre eksik olan şeyhe intisap eden müridin, manen ilerlemesi mümkün değildir. Dünyânın, ahiretin ekim tarlası olduğu bildirildiğine³⁵ göre ahirette saadete erişmek için dünya tarlasının boş bırakılmaması gerekmektedir. Tarlanın ihmal edilip boş bırakılması, ya oraya hiçbir şey ekmemekle ya da kötü tohum saçmakla olur. Tarlaya kötü tohum saçmak, oranın boş bırakılmasından daha tehlikeli ve zararlıdır. Müridin, hiçbir şeyhe intisap etmeyip nefsinin terbiyesini ihmal etmesi ne kadar kötü ise onun eksik bir şeyhe intisap etmesi, bundan daha kötüdür. Çünkü eksik şeyhe intisap etmek, tarlaya kötü tohum saçmaya benzer. Eksik şeyh, hevâ ve hevesine tâbi olan kişidir. Bu yüzden o, hevânın tesiriyle müridlerine hiçbir tesirde bulunmaz; bulunsa bile onların hevâsının güçlenmesine yardım etmiş olur ki bu durumda zulmet üzerine zulmet ortaya çıkar. Ayrıca eksik şeyh, Allâh'a ulaştırıcı yol ile O'na ulaştırmayan yollar arasındaki farkı kavrayamaz. Daha da kötüsü böyle bir şeyh, farklı kabiliyetlere sahip olan müridler arasında ayırım yapamaz. Bu yüzden o, hem kendisi dalâlete düşer hem de müridlerini dalâlete düşürür. Sonra bu müridler, kâmil ve mükemmil olan bir şeyhe intisap edecek olsalar o şeyh, öncelikle onların eksik şeyhten kaynaklanan hatalarını düzeltecek sonra da kabiliyetlerine göre onları terbiye etmeye çalışacaktır. Bu ise kötü tohum ekilmiş bir tarlanın önce kötü tohumlardan temizlenerek ıslah edilmesine sonra da iyi tohum ile

³⁴ Serhendî, *el-Mektûbât*, 230. Mektup, 1/309. (İmâm-ı Rabbânî'nin “kelime-i tevhîd” hakkındaki yorumu için bk. Serhendî, *el-Mektûbât*, 46. Mektup, 2/120-121.)

³⁵ Bk. Muhammed el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amme'steharâ mine'l-ahâdisi alâ elsineti'n-nâs* (Dımaşk: Mektebetü'l-İlmî'l-Hadis, 1422/2001), 1/412.

ekilmesine benzer ki bu, boş bir tarlanın ekiminden daha zor ve zahmetli bir iştir.³⁶

İmâm-ı Rabbânî'ye göre tasavvuf yoluna yeni giren bir mürid, yolun başında iken (nefsini terbiye edip kalbini tasfiye etmediği için) son derece bayağı bir konumda bulunur. Onun, bu haliyle Cenâb-ı Hak ile mânevî münâsebet içinde olması imkânsızdır. Şeyh-i kâmil-i mükemmil olan zât, mürid ile Allah Teâlâ arasında bir berzah (aracı) vazifesi görür. Eksik şeyh ise seyr ü sülûkünü ve cezbelerini tamamlamadan şeyhlik makamına oturan kişidir. Onunla yapılan sohbet, öldürücü bir zehir, ona intisap etmek ise helak edici bir hastalıktır. Çünkü onun sohbeti, mânevî gelişime istidadı olan müridlerin, sahip oldukları mânevî derecelerden daha aşağıya düşmelerine sebep olur. İmâm-ı Rabbânî'ye göre böyle bir şeyhin irşâdî faaliyette bulunması, eksik bir doktorun tedâvi ile meşgul olmasına benzer. Bu yüzden müridin, işin başında iken şeyh-i kâmil-i mükemmile intisap etmesi lazımdır. Aksi takdirde onun mânevî gelişim yönündeki talepleri sekteye uğrar.³⁷

Kendisini terbiye edecek şeyh-i kâmil-i mükemmil bulan mürid, bu nimetin, Allah Teâlâ'nın yardımı ile gerçekleştiğini düşünmeli; şeyhinin varlığını ganimet saymalı, (nefsini terbiye ile ilgili) bütün işlerini tamamen ona havale etmeli, saadetinin onun hoşnutluğuna, şekâvetinin de onun hoşnutsuzluğuna bağlı olduğuna inanmalı; hülâsa nefsinin, onun rızasına tâbi kılmalıdır. Nitekim bir hadis-i şerifte “*Hevâsı (nefsânî arzusu), benim getirdiğim (hükümler)e tâbi olmadığı müddetçe*

³⁶ Serhendî, *el-Mektûbât*, 23. Mektup, 1/47. (İmâm-ı Rabbânî, *Mebde' ve Meâd* isimli eserinde nakıs bir müride de tarikat tâlimi yapmak için icâzet verilebileceğini, etrafındaki müridleri eğite eğite zamanla kendisinin de kemâle ereceğini söyler ve bu duruma örnek olarak Bahâüddin Nakşibend'in, Yakub Çerhî'ye henüz kemâle ermeden tarikat tâlimi icâzeti verdiğini ve “Ey Yakub! Bizden sana her ne ulaşmış ise onu halka ulaştır.” dediğini anlatır. Buradan hareketle o, bazı kâmil şeyhlerin, istiâdatlı olduğu velâyet derecelerinden birine çıkan müride, tarikat tâlimi yapması konusunda icâzet verebileceğini söyler. Ona göre bu durumdaki müridler, bir yönden nakıs iseler de başka bir yönden kâmil sayılırlar. Velâyet derecelerinden ikisine veya üçüne çıkan mürid için de aynı durum söz konusudur. Hâsılı velâyet derecelerinin sonuna varıncaya kadar sâlikler, bir yönden kâmil, bir yönden noksan olurlar. O halde kâmil şeyhler, istidadı dâhilinde bulunan velâyet derecelerine vâsıl olan bir müride tarikat tâlimi yapması için icâzet verebilir. Esasen, noksanlık, icâzete engel bir durumdur. Ancak kâmil ve mükemmil olan şeyh, kemâlâtında noksanlık bulunan birine icâzet verdiğinde, o kişinin elini, kendi eli gibi kabul eder, yani elindeki tasarruftan ona da vermiş olur. Bu itibarla noksanlık bulunan müridin zararı, başkalarına sirayet etmez. (Bk. İmâm-ı Rabbânî, Ahmed Fâruk es-Serhendî, *Mebde' ve Meâd*, nşr. Mustafa Özgen (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012), 141-142.) Ayrıca bk. Serhendî, *el-Mektûbât*, 119. Mektup, 1/178.)

³⁷ Bk. Serhendî, *el-Mektûbât*, 61. Mektup, 1/109-110.

sizden hiçbir kimse (hakîki manada) îmân etmiş olmaz.”³⁸ buyrulmuştur. (O halde nefsini terbiye etmeyi düşünen mürîd, nefsini, Rasûlüllâh'ın (s.a.v.) varisi konumunda olan şeyh-i kâmil-i mükemmile tâbi kılmalıdır.)³⁹

İmâm-ı Rabbânî'ye göre mürîdin seyr ü sülûk menzillerini aşır manen terakkî etmesi, şeyh-i kâmil-i mükemmilin teveccühüne bağlıdır. Bu şeyh, (Cenâb-ı Hakk'a vuslat) yolunu bilen, o yolu gören ve o yola ulaştırır kişidir. Onun bakışları kalbî hastalıklara karşı şifâ, teveccühü ise hoşnut olunmayan kötü ahlakın ortadan kalkmasına sebeptir. Böyle bir şeyhi bulan mürîd, onun Cenab-ı Hakk'ın fazl u kereminden kendisine ihsan edilen büyük bir nimet olduğunu düşünüp ona sınırsız sarılmalı; bütün hal ve hareketlerinde ona tâbi olmalı; kendi tercihini onun tercihinde tamamen yok edip nefsini (kalbini) bütün irâdelerden boşaltmalı; gayret kemerini kuşanıp onun hizmetine râm olmalı; emirlerine imtisâl etmek için elinden geleni yapmalı ve saadetine vesîle olacak ana sermayenin, şeyhin(e) bağlılıkta bulunduğunu bilmelidir.⁴⁰

2. 2. Tövbe

İmâm-ı Rabbânî'ye göre (zâhirî) âlimler, insanları sadece şeriatın zâhirine dâvet ederlerken evliyâullah ise şeriatın hem zâhirine hem de bâtınına davet etmişlerdir. Bu yüzden evliyâullah, mürîdleri ilk önce tövbe ve inâbeyi⁴¹ telkin edip onları, şer'î hükümleri edâ etmeye teşvik etmişler; ikinci olarak da onları Allah Teâlâ'yı zikretmeye ve bütün vakitlerini zikirle doldurmaya davet etmişlerdir.⁴² Bu itibarla şeyh, yaptığı istihâreler neticesinde kendisine tarikat tâlimi yapmaya karar verdiği mürîdin, öncelikle geçmiş günahlarından tövbe etmesini sağlamalıdır. Tövbeyi emreden âyet-i kerimelerden dolayı⁴³ günahlara tövbe etmek her Müslümana gerekli olan bir farz-ı ayındır. Peygamberlerin sonuncusu olan Rasûlüllâh (s.a.v.) dâhil olmak üzere

³⁸ Suyûtî, *Câmiü'l-ahâdis*, 8/355 (No. 26624).

³⁹ Serhendî, *el-Mektûbât*, 292. Mektup, 1/516.

⁴⁰ Serhendî, *el-Mektûbât*, 286. Mektup, 1/467.

⁴¹ “Tövbe, sâliklerin/mürîdlerin menzillerinin ve tâliblerin makamlarının ilkidir...Tövbe, şeriatte kınanmış olan şeyden dönmek demektir.” “İnâbe”, “tövbe”nin bir ileri safhasıdır. “İnâbe”den sonra da “evbe” gelir. Ceza korkusuyla tövbe eden kimse inâbe sahibi; herhangi bir sevap beklentisi veya azap korkusu olmaksızın sadece emr-(î ilâhi)ye riayet ederek tövbe eden kimse ise “evbe” sahibidir. “Tövbe” bütün müminlerin; “inâbe” evliyâ ve mukarrebün zümresinin; “evbe” ise peygamberlerin (a.s.) sıfatıdır. Bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 164, 166-167.

⁴² Serhendî, *el-Mektûbât*, 92. Mektup, 2/215.

⁴³ en-Nûr, 24/31; et-Tahrîm, 66/8; el-En'âm, 6/120.

hiçbir peygamber (a.s.), kendini tövbeden müstağni addetmemiştir. Öyle ki Rasûlüllâh (s.a.v.), “*Kalbime (gafllet türünden) bir şeyler gelir ve ben (bu yüzden) Allah’a gündüz ve gecede yetmiş defa istiğfar ederim.*”⁴⁴ buyurmuş; muhtelif hadis-i şeriflerinde tövbe edenlerin affedileceği müjdelemiştir.⁴⁵ Bu yüzden mürîd, kendini tövbeden müstağni addetmemeli ve ‘Sonra tövbe ederim.’ diyerek tövbeyi ertelememelidir. Zira işini sonra bırakanların helak olacağı haber verilmiştir.⁴⁶

İmâm-ı Rabbânî’ye göre mürîdin, kendisinden sadır olan şerîata muhalif şeyler konusunda eziklik yaşaması, büyük bir nimet ve aynı zamanda tövbenin bir şubesi olan “pişmanlık” duygusundan kaynaklanır. Şayet mürîd, şer’an mahzurlu olan şeyleri işledikten sonra pişmanlık duymaz ise nefis, işlenen (küçük) günahlardan lezzet almaya başlar. Günahattan lezzet almak, günah üzerine ısrar etmek demektir. Küçük günahlardaki ısrar, kişiyi büyük günahlara sevk eder. Büyük günahlardaki ısrar ise küfür dehlizidir. Bu yüzden pişmanlık duygusunun artıp şerîata muhalif olan şeylere karşı engel olması için bu büyük (tövbe) nimetine karşılık şükretmek gerekmektedir. Zira Allah Teâlâ şükredildiği zaman nimetini artıracakını⁴⁷ haber vermiştir.⁴⁸

2. 3. Tashih-i İ’tikâd

İmâm-ı Rabbânî’ye göre (tasavvuf yoluna sülûk eden) mürîde ilk lazım olan şey, fırka-i nâciye olan Ehl-i Sünnet ve’l-Cemâat mezhebine mensup olan âlimlerin görüşlerine göre itikadını tashih edip sonra fıkhi hükümlere mutâbık bir şekilde sâlih amelleri yerine getirmektir.⁴⁹ Zira ebedî kurtuluş, itikadı, Ehl-i Sünnet itikadına göre tashih etmeye bağlıdır. Allah Teâlâ, şirk dışındaki günahları dilediği kimseler için bağışlayabileceğini bildirmiştir.⁵⁰ Bu yüzden ameldeki riya ve

⁴⁴ “(Bazen) kalbime (gafllet türünden) şeyler gelir de (bu yüzden) günde yüz defa istiğfar ederim.” (Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1412/1991), “Zikir”, 41.)

⁴⁵ “Her kim, bir kötülük işler yahut kendine zulmeder sonra da Allâh’tan bağışlama dilerse Allâh’ı çok bağışlayıcı ve çok merhamet edici bulur.” (en-Nisâ, 4/110.)

⁴⁶ Serhendî, *el-Mektûbât*, 66. Mektup, 2/166-167.

⁴⁷ “...Eğer şükrederseniz elbette size (nimetimi) artırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.” (İbrâhîm, 14/7.)

⁴⁸ Serhendî, *el-Mektûbât*, 53. Mektup, 2/135-136.

⁴⁹ İmâm-ı Rabbânî’nin itikâdî görüşleri için bk. Çağfer Karadağ, “İmâm Rabbânî ve İtikâdî Görüşleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000), 340.

⁵⁰ en-Nisâ, 4/116.

gevşekliğin affedilebilmesi ümit edilebilir ancak itikattaki bozukluğun affedilmesi kesinlikle ümit edilmez.⁵¹

İmâm-ı Rabbânî, şeriat ile tarikatın aynı şeyler olduğunu dolayısıyla her ikisinin de aynı gayeye hizmet ettiklerini söyler. Ona göre şeriat ile tarikat arasındaki fark, usul farklılığından başka bir şey değildir. Şer'î amellerin ve hakikata dair (tasavvufî) hallerin temel gâyesi, nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye etmektir. O halde bir mürid, tasavvuf ilmüne geçmeden önce ilk olarak itikadını "fırka-i nâciye" olan Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat mezhebinin görüşleri doğrultusunda tashih etmeli sonra da dînî meselelerdeki farz, vâcib, sünnet, mendûb, helal, haram ve mekruh gibi fikhî hükümleri öğrenip onlara göre amel etmelidir. Bu iki husus, yani itikâdî ve amelî hususların tahsil edilmesi, kudsiyet âlemine doğru ulaşabilmek için gerekli olan itikâdî ve amelî iki kanattır. Binaenaleyh nefsin tezkiyesi, şer'î ameller ve tasavvufî haller ile birlikte gerçekleştirilir. Aksi takdirde nefsin tezkiyesi mümkün değildir. Nefis tezkiye olmadıktan sonra da kalbin selâmete ermesi ve kurtuluşun kaynağı olan hakikî îmânın tahakkuk etmesi imkânsızdır. Kalbin selâmete ermesi, Allah Teâlâ dışındaki varlıkların (mâsivâ) sevgisinden arındırılması ile mümkündür. Bu şartlara riâyet etmeden ortaya çıkan her türlü tasavvufî hal, müridlerin helâk olmasına sebep olan son derece tehlikeli şeylerdir ki bunlardan Allah'a sığınmak gerekir.⁵² Nitekim Ubeydullah-i Ahrâr (ö. 895/1490) bu tehlikeye işaret etmek üzere şöyle demiştir: 'Şayet bize bütün hal ve mevâcîd verilse ancak hakikatimiz Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat akâidi ile süslenmemiş olsa biz, bu hallerin, mahrûmiyetten başka bir şey olmadığına inanırız; ancak hakikatimiz Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat akâidi üzerine olduğu halde bizde bütün kusur ve noksanlar toplanmış olsa bunda bir beis görmeyiz.'⁵³

İmâm-ı Rabbânî'ye göre mürid, bazı âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerin zahirlerine bakarak tevhîd-i vücûdî, ihâta, kurb ve maiyyet-i ilâhiyye gibi vahdet-i vücûdu çağrıştıracak anlayışlara dalmamalı, bu gibi âyet ve hadisleri, Ehl-i Sünnet ulemâsının görüşlerine göre anlamalıdır. Şayet mürid, seyr ü sülûk esnasında birtakım keşiflere mazhar olur ve içinde bulunduğu sekr hâlinin tesiriyle vahdet-i vücûd anlayışını çağrıştıracak birtakım ifadelerde bulunursa mâzur sayılır; ancak bu durumda müride düşen, kendisini bu gibi tehlikeli hallerden

⁵¹ Serhendî, *el-Mektûbât*, 67. Mektup, 2/169.

⁵² Serhendî, *el-Mektûbât*, 91. Mektup, 1/146-147. (Ayrıca bk. Serhendî, *el-Mektûbât*, 94. Mektup, 1/148.)

⁵³ Serhendî, *el-Mektûbât*, 193. Mektup, 1/246.

koruması, Ehl-i Sünnet ulemâsının görüşlerine uygun keşifler nasip etmesi ve kendisinden, onların görüşlerine muhâlif keşiflerin zuhur etmemesi için Allah Teâlâ'ya sürekli iltica ve tazarruda bulunmaktır. Çünkü Ehl-i Sünnet ulemâsının anladığı manalara muhalif olan hiçbir keşif, muteber değildir. Ehl-i sünnet ulemâsının (vahdet-i vücûd anlayışına temel teşkil eden âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerden) çıkardıkları manalar, Sahabe-i Kirâm'ın nakillerinden ve selef-i sâlihînin eserlerinden iktibas edilmiş manalardır. Ebedi kurtuluş da onlara mahsus kılınmıştır.⁵⁴ Şer'î ölçülere sığmayan, Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet-i seniyyeye uymayan hiçbir vecd, hâl, ve ilhâmın yarım arpa kadar değeri yoktur. Çünkü tasavvuf yoluna girmekten asıl maksat, şeriâtın inanç esaslarına karşı yakînî imânı tesis edip fikhî hükümleri kolayca edâ eder hale gelmektir.⁵⁵

2. 4. Sohbet

İmâm-ı Rabbânî, Hâce Bahâuddin Nakşibend'in (ö. 791/1389) "Bizim yolumuz sohbet yoludur." sözünden hareketle sohbetin, Nakşibendiyye yolunda sünnet-i müekkelede derecesinde bir adet olduğunu, bu yüzden halktan uzaklaşmak (uzlet) sûretiyle nefsi terbiye etmenin bu yolda benimsenmediğini söyler.⁵⁶ Ona göre sohbet, Nakşibendiyye tarikatının zarûrî prensiplerinin en önemlilerinden biri olup (mürîdi manen terakkî ettirmede) ona muâdil hiçbir şey yoktur. Sohbet olmadan mürîd ile şeyh arasında ifâde ve istifâde nispeti tahakkuk etmez; yani sohbet yapılmadan ne şeyh, söyleyeceklerini mürîde anlatabilir ne de mürîd, şeyhinden istifade edebilir.⁵⁷ Şeyhlik ve mürîdlikten maksat, külah giyip şeyhlik şeceresinde yer almak değil; tarikatı öğrenip öğretmektir ki bunun en güzel yolu sohbettir.⁵⁸

İmâm-ı Rabbânî'ye göre bedenlerin birbirine yakın olması, kalplerin birbirine yaklaşmasına tesir eder. Bu yüzden Sahabe-i Kirâm, kendilerinden sonra gelen bütün Müslümanlardan daha hayırlı olmuşlardır. Onları "sahabî" yapan şey, Rasûlüllâh'a (s.a.v.) bedenen yakın olup onunla sohbet etmeleridir. Öyle ki Hz. Hamza'yı (r.a.) şehit eden Vahşî (r.a.) bile Rasûlüllâh'ın (s.a.v.) sohbetine nâil olması

⁵⁴ Serhendî, *el-Mektûbât*, 286. Mektup, 1/463-464.

⁵⁵ Serhendî, *el-Mektûbât*, 207. Mektup, 1/262.

⁵⁶ Serhendî, *el-Mektûbât*, 265. Mektup, 1/387.

⁵⁷ Serhendî, *el-Mektûbât*, 292. Mektup, 1/516; a.mlf., *el-Mektûbât*, 119. Mektup, 1/178.

⁵⁸ Serhendî, *el-Mektûbât*, 18. Mektup, 2/42.

sayesinde tâbiînin en hayırlısı olan Üveys el-Karanî'den (ö. 37/657) üstün olmuştur.⁵⁹

İmâm-ı Rabbânî, kalbin, ilk zamanlar hislere tâbi olduğunu, hislerden uzak olan şeyin kalpten de uzak olduğunu bu yüzden Nakşibendiyye yolunun büyüklerinin, yolun başında ve ortasında olan (mübtedî ve mutavassıt derecedeki) müridler için şeyh-i kâmil-i mükemmilin sohbetinden uzak kalmayı câiz görmedikleri söyler. Bu düşünceden hareketle o, (seyr ü sülûkün başında ve ortasında olan) müridlere, mümkün mertebe şeyhlerinin sohbetinde bulunmalarını, farklı meşrepteki kimselerle oturup kalkmalarını tavsiye eder.⁶⁰ Ona göre şeyh-i kâmil-i mükemmilin sohbetinde bulunmak, “kibrît-i ahmer” gibi değerli bir hazinedir. Zira böyle bir şeyhin bakışı devâ, konuşması şifâdır. Şeyh olmadan müridin nefsinin terbiye etmesi son derece zor bir hadisedir.⁶¹ Bütün dünyevî alâkalardan soyutlanarak cem'iyet içinde yani mânen derli toplu halde yapılan bir saatlik sohbet, mücâhedelerle yapılan (onlarca) erbâinden daha faziletlidir. (Bu yüzden mürid, mümkün mertebe şeyhin sohbetinden uzak kalmamalıdır.) Bununla beraber şayet müride, böyle bir sohbet müyesser olmamış ise ona düşen, icâzetli bir mürşitten almış olduğu zikir-i ilâhî ile meşgul olmak, zikre engel olacak her türlü şeyden uzak durmak, helal ve haram konusunda son derece temkinli olmak ve beş vakit namazı tâdil-i erkâna riayet ederek tam vaktinde cemâatle kılmaya gayret etmektir.⁶²

2. 5. Râbıta

Mürîd, seyr ü sülûkü boyunca şeyhin mânevî gözetimi altında bulunur. Şeyh ile mürid arasındaki bu irtibât, tasavvufta “râbıta” olarak adlandırılır. İmâm-ı Rabbânî'ye göre bu yüce yola (tarikata) sülûk etmek, kendisine intisap edilen şeyhe yapılan râbıta ile gerçekleştirilir.⁶³ Râbıta olmadan müridin maksadına vâsıl olması, son derece güç bir hadisedir.⁶⁴ Zira müridin seyr ü sülûk yolunda kat edeceği mesafeleri aşma konusunda şeyhlerin vâsıta olması,

⁵⁹ Serhendî, *el-Mektûbât*, 207. Mektup, 1/262. (Ayrıca bk. a.mlf., *el-Mektûbât*, 210. Mektup, 1/273.)

⁶⁰ Serhendî, *el-Mektûbât*, 117. Mektup, 1/176-177.

⁶¹ İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 23. Mektup, 1/48.

⁶² Serhendî, *el-Mektûbât*, 47. Mektup, 2/123. (Ayrıca bk. a.mlf., *el-Mektûbât*, 90. Mektup, 1/138.)

⁶³ Serhendî, *el-Mektûbât*, 260. Mektup, 1/377.

⁶⁴ Serhendî, *el-Mektûbât*, 61. Mektup, 1/110.

sünnetullâhın bir gereğidir.⁶⁵ Mürîdi maksadına vâsil edecek râbitadan daha kısa bir yol yoktur. Bu yüzden Hâce (Ubeydullâh) Ahrâr (ö. 895/1490), delilin (şeyhin) gölgesinin, mürîd için zikir-i ilâhî ile meşgul olmaktan daha faydalı olduğunu söylemiştir. İmâm-ı Rabbânî, bu sözü şöyle yorumlamıştır: ‘Zira (zikir vâsıtasıyla) mürîd için mezkûr (olan Allâh) Celle ve Alâ ile kâmil mânâda bir münâsebet hâsıl olmamıştır ki mürîd, zikir yoluyla tam bir fayda elde etmiş olsun.’⁶⁶

İmâm-ı Rabbânî’ye göre yolun başında ve ortasında bulunan mürîdler, (mâsivâ ile ilgili) türlü şeyler ile ilgi ve alakaları sebebiyle son derece kirlî ve mânen aşağı doğru iniş (tenezzül) halinde bulunurlar. Halbuki Allah Teâlâ, en yüce makamda ve (her türlü eksiklik sıfatlarından) son derece münezzeh bir haldedir. Dolayısıyla mânevî kirlilik ve aşağılık içinde bulunan tâlib (mürîd) ile matlûb (Allah Teâlâ) arasındaki feyzin gelmesine sebep olan münâsebet ortadan kalkmıştır. Bu yüzden tâlibin matlûba ulaşması konusunda vâsıta olması için (Allah’a vuslat) yolunu bilen, Allah ile kulları arasındaki vâsıta olmaya layık olan bir şeyhin bulunması mutlaka gerekmektedir. Tâlib ile matlûb arasında tam bir münâsebet tahakkuk ettikten sonra şeyh aradan çıkar. Zira artık tâlib, matlûbuna kavuşmuştur.⁶⁷

İmâm-ı Rabbânî râbitanın, mürîdin, şeyhin gıyâbında bulunduğu zamanlarda onunla tam bir münâsebet içinde bulunması esasına dayandığını söyler. Buna göre râbita mürîdin, şeyhi ile mânevî iletişim ve irtibat halinde bulunması demektir. Mürîdin şeyhi ile kalbî yakınlığını ifâde eden râbita, en büyük nimetlerden biridir. Ancak mürîd, sadece râbita vâsıtasıyla gerçekleştirdiği kalbî yakınlık ile iktifâ etmemeli; şeyhiyle arasındaki engelleri kaldırarak onun meclisinde bulunmaya ve sohbetinden istifâde etmeye gayret etmelidir. Zira mânevî nimetlerin tam manada hâsıl olması, kalbî ve cismânî yakınlık ile mümkündür. Nitekim Rasûlullâh (s.a.v.) ile kalbî yakınlığı bulunmasına rağmen meclisinde bulunarak onunla cismânî yakınlığı gerçekleştiremeyen Üveys el-Karanî (r.h.), Rasûlullâh’ın (s.a.v.) en alt derecedeki sahabîsinin derecesine bile ulaşamamıştır.⁶⁸

Mürîd, bazen râbita konusunda birtakım fütûr/sekteleer yaşayabilir ve bu fütûr sebebiyle râbitasından ve diğere ibadetlerinden zevk almaz

⁶⁵ Serhendî, *el-Mektûbât*, 286. Mektup, 1/467.

⁶⁶ Serhendî, *el-Mektûbât*, 187. Mektup, 1/240.

⁶⁷ Serhendî, *el-Mektûbât*, 169. Mektup, 1/223.

⁶⁸ Serhendî, *el-Mektûbât*, 222. Mektup, 1/300.

olur. İmâm-ı Rabbânî'ye göre bu durumun iki sebebi vardır: Biri, müride “kabz” halinin galip gelmesidir ki bu kınanacak bir durum değildir; aksine seyr ü sülûk esnasında yaşanması gereken mânevî hallerden bir haldir. İkinci sebep ise az bile olsa işlenen hatalardan kaynaklanan “küdûrât” denen mânevî bulanıklıklardır. Bunun telafisi, ârız olan küdürâtın kaldırılması için Allah Teâlâ'ya tövbe ve istiğfarda bulunmaktır. Yaşanan fütûrun hangi sebepten kaynaklandığını ayırt edebilmek için son derece dikkatli olunmalıdır. Ancak sebebi her ne olursa olsun bu halden kurtulmak için müridin, her halükârda tövbe ve istiğfarda bulunması,⁶⁹ kelime-i temcîdi, yani “*Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-'aliyyi'l-'azîm* (Güç ve kuvvet, ancak yüce ve büyük olan Allâh (Teâlâ vâsıtası) ile dir.)⁷⁰ duasını ve “Muavvizeteyn” (Felak ve Nâs) surelerini tekrar tekrar okuması gerekmektedir.⁷¹

2. 6. Teslimiyet

İmâm-ı Rabbânî'ye göre şeyhe karşı sergilenmesi gereken âdâbdan bir diğeri, ona tam manada teslimiyet göstermektir. Şeyhine teslim olan bir mürid, şeyhin huzurunda iken onun izni olmadan hiçbir şeyle meşgul olmamalı, bütün cihetlerden yüz çevirip kalbiyle şeyhine yönelmeli ve ona teveccüh etmelidir. O derece ki mürid, şeyhinden habersiz herhangi bir işe kalkışmamalı; onun yanındayken başka kimselere veya işlere iltifat etmemeli; hatta onun izni olmadan farz ve sünnetler dışında nafîle ibadet ve zikir ile meşgul olmamalı; bütün varlığıyla ona yönelmelidir. Nasıl ki dünya padişahlarının huzurunda başka işlerle meşgul olmak hoş karşılanmazsa Allâh'a vâsıl olmanın sebeplerinden biri olan şeyhin huzurunda da başka işlerle meşgul olmak doğru olmaz.⁷²

İmâm-ı Rabbânî şeyhin, müridlerini şerîata ulaştıran, itikadî ve amelî konularda onlara yardımcı olan bir rehber olduğunu söyler. Ona göre müridin manevî gelişimi, mutlak manada şeyhe intisap etmekle değil; intisap edilen şeyhe tam manada itâat ve teslimiyet göstermekle

⁶⁹ Serhendî, *el-Mektûbât*, 107. Mektup, 3/234.

⁷⁰ “*Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh*” doksan dokuz derde devâdir; onların en hafifi ise tasadr.” Celâlüddin b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Câmiu's sağîr min ahâdisi'l-beşîri'n-nezir*, nşr. Muhammed Ali Beydavî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004), 2/584 (No. 9879). Hadisin tefsiri için bk. Muhammed Abdurraûf el-Münâvî, *Feydu'l-kadir şerhu'l-câmiî's sağîr min ahâdisi'l-beşîri'n-nezir*, tsh. Ahmed Abdüsselâm (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 6/551 (No. 9879).

⁷¹ Serhendî, *el-Mektûbât*, 32. Mektup, 2/63.

⁷² Serhendî, *el-Mektûbât*, 292. Mektup, 1/515-516.

mümkün olur. Şayet bir mürid, şeyhin tâlimatlarına uymayıp dilediğince amel edecek ve arzu ettiği her şeyi yiyecek olursa bu durumda şeyh, onun ne cehenneme girmesine ne de azap çekmesine mani olabilir. Böyle bir düşünce, kuru bir temenniden başka bir şey değildir. Bu durumda Allâh'ın izni olmadan kimsenin şefaata etmesi mümkün değildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın rızasına layık olmayan birine şefaata edecek hiç kimse yoktur. O'nun rızasına layık olmak ise şeriâtin gereğince amel etmeye bağlıdır. Bununla beraber beşeriyetten kaynaklanan bir hata sadır olmuş ise bu durumda şefaata caiz olur.⁷³

İmâm-ı Rabbânî'ye göre mürid, şeyhinin karşısında yıkayıcı karşısındaki ölü gibi olmalıdır. Bu kıvama gelen mürid “fenâ fi’ş-şeyh” makamına ermiş olur. Bu makâm, fenâ makamlarının ilki olmakla beraber fenâ makamlarının sonuncusu olan “fenâ fillâh” makamına ulaşmaya da bir vesiledir. Müridin, şeyhinden istifâde edebilmesi, şeyh ile arasındaki bu münasebete bağlıdır.⁷⁴ Aksi takdirde müridin şeyhinden istifade etmesi imkânsızdır. Bu yüzden mürid, mânevî kemâlâtının, şeyhine teslimiyet derecesine göre şekilleneceğini bilmeli ve irâdesini onun irâdesinde yok etmelidir. İrşâda ehil olan şeyh-i kâmil-i mükemmil, müridin istidadına göre bazen ona zikir yapmasını, bazen teveccüh (râbita) ve murâkabe ile meşgul olmasını emredebilir; bazen de şeyh, onu bir müddet sadece sohbet ile terbiye edebilir. Şeyhin sohbeti varken zikir, aslında (temel) şartlardan değildir. Şeyh, müridin haline münasip olan şey ne ise onu emreder. Şayet mürid, tarikatin şartlarıyla ilgili birtakım hatalar işleyecek olursa şeyhin sohbeti sayesinde bu hatalar telafi edilir.⁷⁵

Şeyhine teslim olan mürid, seyr ü sülûk esnâsında karşılaşmış olduğu her türlü hâli, şeyhine arz etmelidir. İmâm-ı Rabbânî, birçok mektubunda bu hususu dile getirmiş ve bizzat kendisi, mektupları vâsıtasıyla uzaktaki müridlerinin mânevî hallerini kontrol altında tutmuş, hallerinden haber vermeyen müridlerini zaman zaman uyarmıştır.⁷⁶ O, bir mektubunda uzun zamandan beri hallerinden haber vermeyen müridini, başka bir müridi vâsıtasıyla şu şekilde uyarmıştır: ‘O, Kübreviyye tarikatinin şeyhlerinin, üç güne kadar hallerini şeyhine arz etmeyen müridi cezalandırdıklarını duymamış mı?’

⁷³ Serhendî, *el-Mektûbât*, 41. Mektup, 3/88-89.

⁷⁴ Serhendî, *el-Mektûbât*, 61. Mektup, 1/109. (Ayrıca bk. Serhendî, *el-Mektûbât*, 78. Mektup, 2/203).

⁷⁵ Serhendî, *el-Mektûbât*, 286. Mektup, 1/467.

⁷⁶ Örnek olarak bk. Serhendî, *el-Mektûbât*, 202. Mektup, 3/228.

Geçen geçti artık. İkinci defa böyle yapmasın; ne zaman bir hal zuhur etse onu yazsın!⁷⁷

İmâm-ı Rabbânî'ye göre müridin, görmüş olduğu rüyaları ve kendisine zuhur eden vâkıaları yorumlayıp ona göre hareket etmesini doğru değildir. Nitekim kişi, kendisini rüyasında padişah olarak gördüğü için padişah olmaz. Bununla beraber sahv (mânevî ayıklık) halinde iken ortaya çıkan hal ve mevâcidden kaynaklanan vâkıalara itibar edilebilir.⁷⁸ Ancak bu itibar, müridin şahsî yorumlarına göre değil, şeyhin değerlendirmesine göre olmalıdır. Şayet her mürid, rüyasına göre amel edecek olsa ortada şeyhlik ve müridlik münasebetinden bir eser kalmaz. Sâdık mürid, yanında şeyhi varken binlerce sâdık rüyaya yarım arpa kadar değer vermeyen; (sâdık bile olsa) onları karma karışık rüyalar olarak değerlendiren kişidir. Çünkü seyr ü sülûkünü tamamlamış olan “müntehî” konumundaki müridler bile şeytanın hile ve tuzaklarından kendilerini emniyette hissetmemişler ve daima korku içinde yaşamışlardır. O halde yolun başında (mübtedî) ve ortasında olan (mutavassıt) müridler bu konuda daha da temkinli olmalıydılar.⁷⁹

Şeyhe teslimiyet, şeyhin temsil ettiği tarikatın prensiplerine bağlılığı gerekli kılar. Müridin mânevî tekâmülü, bağlı bulunduğu tarikatın âdabına riayet etmesiyle doğru orantılıdır. İmâm-ı Rabbânî'ye göre bir mürid, mensubu bulunduğu tarikata ne kadar çok hizmet etmiş olsa da hizmetinin mânevî semeresini görebilmesi için onun, edebe azami derecede riayet etmesi gerekmektedir. Zira edep olmadan

⁷⁷ Serhendî, *el-Mektûbât*, 223. Mektup, 1/300. (*el-Mektûbât*, İmâm-ı Rabbânî'nin, şahsen görüşme imkânı bulamadığı müridleri ile arasındaki en güçlü iletişim vâsıtası olmuştur. O, bu sayede müridlerini, dîni ve tasavvufî yönden eğitmiş; onları, her türlü yanlış inanç ve uygulamalara karşı uyarmış ve nihayet onların mânevî gelişmelerini sağlamaya çalışmıştır. Bunu yaparken o, sadece kendisi mektup yazmakla yetinmeyip muhataplarından da kendisine mektup yazmalarını istemiştir. Bu yüzden mektupların çoğu, mektuplar vasıtasıyla sorulan soruların cevapları mahiyetindedir. Mesela o, bir mektubunda Allah Teâlâ'yı görme ile ilgili birtakım yanlış düşüncelere saplanan ve bu durum hakkında kendisine mektup yazan bir müridini şöyle ikaz etmiştir: “Bundan sonra da doğruluğuna ve yanlışlığımıza bakmaksızın vukû bulan her şeyi yazmanız gerekir. Çünkü (yazdıklarınız) doğru ise mutluluğa sebep olur; yanlış ise (yanlış karşı) teyakkuz halinde bulunmaya sebep olur.” (Serhendî, *el-Mektûbât*, 77. Mektup, 2/186.)

⁷⁸ Serhendî, *el-Mektûbât*, 190. Mektup, 1/242.

⁷⁹ Serhendî, *el-Mektûbât*, 273. Mektup, 1/437. (İmâm-ı Rabbânî'nin rüya konusundaki görüşleri hakkında geniş bilgi için bk. Yüksel Göztepe, Hamit Demir, “İmam Rabbânî'nin Süflere Yönelttiği Bazı Tenkitler”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2, 2018, 308-310.

yapılan hizmetlerin semeresini görmek son derece zordur.⁸⁰ Bu yüzden göre mürid, mensubu olduğu tarikatın usul ve âdâbına son derece riayet etmeli; “Başka tarikatlarda caizdir.” diyerek Nakşibendiyye tarikatında câiz görülmeyen raks ve semâ gibi şeylere meyletmemelidir. Maksada vâsıl olmak için her tarikatın kendine mahsus birtakım usulü vardır; Nakşibendiyye yolunda ise maksada erişmenin yolu, raks ve semâ gibi uygulamaları terk etmekten geçmektedir. Bu yolda ilerlemek isteyen kimse, bu yolun prensiplerine muhâlif olan hal ve hareketlerden son derece kaçınıp başka tarikatların usul ve âdâbına asla meyletmemelidir. Aksi takdirde mürid, bu yolun büyüklerinin sohbetinden mahrumiyetten başka hiçbir şey elde edemez.⁸¹

2. 7. Muhabbet ve Hürmet

Mürîd, şeyhine ve mensubu bulunduğu tarikat büyüklerine son derece muhabbet etmeli, onlara hürmetkâr olmalı ve onlar hakkında daima hüsn-ü niyet beslemelidir. İmâm-ı Rabbânî'ye göre kurtuluşun yolu, inanç ve amel konusunda şerîatın sâhibi olan Rasûlüllâh'a (s.a.v.) tam manada mutâbaat etmekten geçmektedir.⁸² Bir mürîdde, şerîatın sahibi olan Rasûlüllâh'a (s.a.v.) mutâbaat ve (onun varisi konumunda olan) şeyhine muhabbet olduktan sonra binlerce zulmetin bulunması (çok büyük) zarar vermez ve o mürîdin zayi olmasından korkulmaz. Ancak mürîdin bu iki hususun birinde eksikleri varsa bu durum, onun için hüsrân üzerine hüsrân sayılır. Mürîd, huzûr ve cem'iyet içinde görünmüş olsa bile bu, onun için istidrâcdan başka bir şey sayılmaz.⁸³

İmâm-ı Rabbânî, (Nakşibendiyye) yolunun büyüklerini reddetmenin öldürücü bir zehir, onların söz ve fiillerine itiraz etmenin ise mürîdi

⁸⁰ Serhendî, *el-Mektûbât*, 68. Mektup, 1/118.

⁸¹ Serhendî, *el-Mektûbât*, 273. Mektup, 1/439. İmâm-ı Rabbânî, diğer tarikat şeyhlerinin, raks ve semâ gibi uygulamaları ihdâs ederek şerîatın ruhsat sınırını sonuna kadar kullandıklarını, ancak bu tür uygulamalara Nakşibendiyye tarikatında kesinlikle cevaz verilmediğini söyler. Ona göre bu tür uygulamalara cevaz verilmemesinin temel sebebi, nefse muhâlefet etmektir. Bununla beraber Nakşibendiyye tarikatı içinden son devirde ortaya çıkmış bir topluluk, bu yolun büyüklerinin koyduğu prensipleri terk edip bazı şeyler ihdâs etmiş; semâ, raks ve zikr-i cehrî gibi bu yolda olmayan bazı uygulamalara meyletmıştır. Bunun sebebi, bu yolun büyüklerinin hakîki niyetlerini anlamamaktır. Güya onlar, bu tür uydurma şeylerle bu yolu daha da mükemmelleştirmeyi hedeflemişler ancak farkına varmadan bu yolu tahrip etmeye kalkışmışlardır. (Bk. Serhendî, *el-Mektûbât*, 286. Mektup, 1/469. (Ayrıca bk. Serhendî, *el-Mektûbât*, 23. Mektup, 2/52-53.)

⁸² Rasûlüllâh'a (s.a.v.) mutâbaatın dereceleri hakkında İmâm-ı Rabbânî'nin görüşleri hakkında geniş bilgi için bk. Özçelik, “İmâm-ı Rabbânî'nin el-Mektûbât İsimli Eseri Bağlamında Nakşibendiyye Şeyhlerinde Bulunması Gereken Vasıflar”, 377-381.

⁸³ Serhendî, *el-Mektûbât*, 30. Mektup, 2/62.

sonsuz ölüme ve ebedî helâke sürükleyen engerek yılanının zehri gibi olduğunu söyler. Ona göre bu inkâr ve itiraz, bizatihî şeyhe râci olup ona eziyet verecek nitelikte olursa durum daha da tehlikeli olur. 'Bu tâifeyi inkâr eden kimse, onların bereketlerinden mahrum kalır; onlara itiraz eden kimse de bütün vakitlerde perişan olup hüsrana uğrar.' Bu yüzden mürid, şeyhinin bütün harekât ve sekenâtına hüsn-ü nazar ile bakmalıdır. Aksi takdirde o, şeyhinin mânevî kemâlâtından hiçbir nasip alamaz. Şayet birtakım kemâlâta nâil olmuş görünse de aslında onlar, kemâlât değil istidrâc türünden şeylerdir. Dolayısıyla şeyhine hüsn-ü nazar ile bakmayan bir müridde meydana gelen birtakım (zâhirî) kemâlât, aslında isitidrâc olduğu için onun kemâle erdiğine değil, helâke doğru sürüklendiğine ve rezâlete uğradığına işârettir. Bu düşünceden hareketle İmâm-ı Rabbânî, kalbinde şeyhine karşı kıl kadar bir itiraz bulunduğunu hisseden müridin, bu hâli tehlike, hüsrân, şeyhin kemâlâtından mahrumiyet ve rezâlet olarak görmesi gerektiğini söyler. Ona göre faraza bir müridin kalbine, şeyhinin fiilleri hakkında bir şüphe gelmiş ve bu şüphe bir türlü def edilememiş ise bu durumda yapılması gereken, itiraz şaibesinden ve inkar zannından uzak bir şekilde şeyhten bunun açıklamasını istemektir. Şayet şeyhte ara sıra şerîata muhalif bir durum görünmüş olsa bu durumda mürid, onu taklit etmemeli, ancak mümkün mertebe onun hakkında hüsn-ü zan beslemeli, bunun kendisi için bir imtihan olduğunu düşünmeli; Cenâb-ı Hakk'a ağlaya sızlaya iltica ve tazarru ederek O'ndan bu imtihanı kendisinden uzaklaştırmasını ve şeyhinin sıhhat ve selâmete ermesini istemelidir. Şayet müridin kalbine, şeyhinin işlemiş olduğu mübâh bir davranış ile ilgili bir şüphe gelecek olursa bu tür şüphelere asla itibar etmemelidir. Allah Teâlâ bile mübâh bir fiili işleyen kimseye herhangi bir engelleme ve itirazda bulunmuyorsa hiç kimsenin, nefsanî duygularla ona itiraz etme hakkı yoktur. Ayrıca nice konular vardır ki orada evlâ olanı terk etmek, onu yapmaktan daha evlâ olur. Nitekim Rasûlüllâh (s.a.v.), Allah Teâlâ'nın, azimetlerle amel edilmesini sevdiği gibi ruhsatlarla amel edilmesini de sevdiğini haber⁸⁴ vermiştir.⁸⁵

⁸⁴ Suyûtî, *Câmiu'l-ahâdis*, 2/305 (No. 5580); Münâvî, *Feydu'l-kadîr*, 2/376 (No. 1894); Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Mısır: es-Saâde, 1394/1974), 6/276. (Azimet ile amel etmenin hükmü ile ilgili değerlendirme için bk. M. Harun Kıyık, "Dindarlığın Bir Tezahürü Olarak Şüpheli Şeyleri Terk ve Azimetle Amel Etme", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20/2 (2020), 389-414.)

⁸⁵ Serhendi, *el-Mektûbât*, 313. Mektup, 1/570-571. (Ayrıca bk. a.mlf., *el-Mektûbât*, 218. Mektup, 1/306.)

İmâm-ı Rabbânî başka bir mektubunda müridin, şeyhinden sadır olan her şeyin doğru olduğuna itikat etmesi gerektiğini söyler. Ona göre şeyh, her ne yapıyorsa ilhâm ile yapmaktadır. Şayet bir mürid, şeyhinin zâhiren hata yaptığını görmüş olsa derhal ona itiraz etmeye kalkışmamalıdır. Çünkü o hata, ilhâm yolu ile gerçekleşmiştir. İlhâm ile işlenen hata, tıpkı ictihâd ile işlenen hata gibidir. Bu yüzden müridin ilham yolu ile işlenen hatadan dolayı şeyhini kınaması ve ona itiraz etmesi doğru olmaz. Kaldı ki seven kişi, sevdiğinden sadır olan her şeyi sever. Şeyhine muhabbet eden bir mürid de her hususta ona mutâbaat etmelidir; hatta yeme, içme, giyinme, uyuma ve ibâdet etmede onu örnek almalı, namazını onun gibi kılıp fikhî bilgilerini de ondan almalıdır.⁸⁶

İmâm-ı Rabbânî'ye göre mürid, şeyhine muhabbet beslemeli ve ona hürmet etmelidir. Bu hürmet sebebiyle mürid, elinden geldiğince gölgesi, şeyhinin üzerine veya gölgesine düşecek bir yerde ayakta dikilmemeli; onun namaz kıldığı yere basmamalı; abdest aldığı yerde abdest almamalı; onun özel mekânlarını kullanmamalı; onun huzurunda yemek yiyip su içmemeli, başkalarıyla konuşmamalı veya yönünü başkasına doğru çevirmemeli; şeyhinin olmadığı yerde bile onun bulunduğu tarafa ayağını uzatmamalı ve tükürmemelidir.⁸⁷ Bununla beraber mürid, şeyhine hürmet edeceğim derken ona karşı secde etmek ve yerleri öpmek gibi davranışlar sergileyerek şeriâtın sınırları dışına taşmamalıdır. Zira müridlerin şeyhlerine secde etmelerinin haramlığı, güneşten daha parlak bir şekilde açıktır. O halde her Müslüman; özellikle de kendisine tâbi olunan şeyhler, bu konuda son derece titiz davranmalıdır. Şayet tâbi olunan kimse, bu konuda ihmalkâr davranacak olursa her türlü amelinde ona tâbi olan mukallit konumundaki müridler, çok büyük bir belâ ve musibetin içine düşmüş olurlar.⁸⁸

⁸⁶ Serhendî, *el-Mektûbât*, 292. Mektup, 1/516-517. İmâm-ı Rabbânî'ye göre keşfinde hata eden şeyh, içtihadında hata eden müctehit gibidir. Nasıl ki içtihadında hata eden müctehit kınanmazsa keşfinde hata eden süfîyi kınamak da doğru değildir. Mukallit derecesindeki bir Müslümanın, taklit ettiği müctehidine muhâlif bir şekilde kitap ve sünnetten şer'î hükümler çıkarıp onlarla amel etmesi kesinlikle caiz değildir. Onun yapması gereken taklit ettiği müctehidin tercih edilen görüşüne göre amel etmek, bid'atlardan kaçınıp azimetle amel etmek, bir meselede mümkün meritebe müctehitlerin ortak görüşlerine göre hareket etmektir. (Bk. Serhendî, *el-Mektûbât*, 286. Mektup, 1/465-466.)

⁸⁷ Serhendî, *el-Mektûbât*, 292. Mektup, 1/516.

⁸⁸ Serhendî, *el-Mektûbât*, 29. Mektup, 1/56.

2. 8. İstikâmet

Mürîd, daima istikâmet üzerinde olmaya çalışmalı; şeyhinden kerâmet göstermesini beklememelidir. İmâm-ı Rabbânî'ye göre mürîdin, şeyhinden kerâmet talebinde bulunması vesveseden kaynaklanır. Nitekim peygamberlerden (a.s.) mucize talep edenler, (genellikle) kâfirler ve inkâr ehli olmuştur.⁸⁹ Kerâmet, her ne kadar velâyetin alâmetlerinden olsa da kerâmetleri çok olan velînin, kerâmetleri az olandan daha hayırlı olduğu söylenemez. Nitekim kendilerinden çok az kerâmet sâdır olduğu halde velâyeti kemâle ermiş nice velîler vardır.⁹⁰ Velâyet, velîliğin ne rükünlerinden ne de şartlarındandır. Ancak mucize, peygamberliğin şartlarındandır. Bu yüzden kerâmetin çokluğu, efdaliyete işaret etmez. Efdaliyet, Cenâb-ı Hakk'a olan kurbîyetin/yakınlığın çokluğuna göredir. Bazen kurbîyeti en fazla olan velînin, kurbîyeti en az olan velîden daha az kerâmeti olabilir. Nitekim kendilerinden çok az kerâmet sâdır olan Ashâb-ı Kirâm, birçok kerâmet göstermiş olan velîlerden daha faziletlidir. Bununla beraber Sahabe-i Kirâm'dan olmayan velîlerin en faziletlisi, Sahabe-i Kirâm'ın en aşağı derecesinde bulunan zâtın derecesine ulaşamaz. Sûfiyye yolunun efendisi olmasına rağmen Cüneyd-i Bağdâdî'den (ö. 297/909) on tane kerâmetin nakledildiğine dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁹¹ Muhyiddîn Arabî (ö. 638/1240) de kendisinden çokça kerâmet sâdır olan velîlerin, son nefeslerinde bu kerâmetlerden dolayı pişmanlık duyduklarını söylemiştir. Şayet efdaliyet, çok kerâmet göstermeye bağlı olmuş olsaydı böyle bir pişmanlık söz konusu olmazdı.⁹²

İmâm-ı Rabbânî, kerâmetleri iki kısma ayırır: Birincisi, vâcibü'l-vücûd olan Allâh Teâlâ'nın zâtı, sıfatları ve fiilleri ile ilgili olan ilâhî ilim ve ma'rifetlerdir; ikincisi ise mâhlukâtın (diğer insanlara görünmeyen)

⁸⁹ Serhendî, *el-Mektûbât*, 292. Mektup, 1/517.

⁹⁰ Serhendî, *el-Mektûbât*, 216. Mektup, 1/279.

⁹¹ Serhendî, *el-Mektûbât*, 107. Mektup, 1/166-167. (Ayrıca bk. a.mlf., *el-Mektûbât*, 293. Mektup, 1/517-518, 521-522; Serhendî, *el-Mektûbât*, 86. Mektup, 3/170-171.) İmâm-ı Rabbânî, bir mektubunda bu yolun sonuna erişen "müntehî" konumundaki sâliklerden (şeyhlerden) birtakım hârikülâde şeylerin zuhur etmesi gerektiğini söyler. Kanaatimizce bu, bir anlamda seyr ü sülûkün hakıyla tamamlandığının alametidir. Ona göre bu zâtın, kendi haline muttali olmasına ve zuhur eden halleri tafsilatıyla bilmesine de gerek yoktur. Böyle bir şeyhin hidâyet nuru, vâsıtalı ya da vasıtasız olarak müridlerine sirayet eder. (Bk. a.mlf., *el-Mektûbât*, 107. Mektup, 1/378-379.)

⁹² Serhendî, *el-Mektûbât*, 92. Mektup, 2/215. (İmâm-ı Rabbânî'nin mucize hakkındaki görüşleri için bk. Mustafa Özgen, *İmâm-ı Rabbânî'nin Kelâmî Görüşleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2001, s. 212-215.)

suretlerini ortaya çıkarmak, gayb ile ilgili birtakım haberler vermek şeklinde tezâhür eden hârikülâde hadiselerdir. Bunlardan birincisi, Allah Teâlâ'nın seçmiş olduğu hakikat ve mârifet ehline verilmiş bir nimettir. Ancak ikinci tür hârikülâde hadiseler, hem hak hem de batıl ehli için söz konusu olabilir. Batıl ehlinden sadır olan hârikülâde hadiselere "istidrâc" denir. Hak Teâlâ katında şeref ve itibara sahip olan kerâmet, birinci kısımdaki keramettir ki bu, sadece Cenâb-ı Hakk'ın velî kullarına tahsis edilmiştir. Buna rağmen bundan haberdar olmayan cahil kimseler, ikinci tür kerâmete itibar ederler. O derece ki onlar, istidrâc ehlinden, kerâmete benzer hârikülâde bir hâdise görmüş olsalar cahillikleri sebebiyle neredeyse onların emrine tapınmaya, emirlerine itaat etmeye ve onlara boyun eğmeye başlarlar; ancak asıl kerâmet olan birinci tür kerametlere itibar etmezler.⁹³

İmâm-ı Rabbânî, rüşde ermiş olan bir mürîdin, seyr ü sülûkü esnasında her an şeyhinin kerâmetlerine şahit olup ondan mânevî yardım aldığını söyler. Zira şeyh, mürîdin ölü kalbini diriltip onu, mükâşefe ve müşâhede makamına ulaştırmaktadır. Avam insanlar nazarında en büyük kerâmet madden ölü bir bedeni diriltmek iken havâs tabakası yanında en büyük keramet, kalbi ve rûhu diriltmektir. Bu yüzden ehlüllâh, ölü bedenleri diriltme kerametine itibar etmemişler, kalbi ve rûhu diriltme ile meşgul olmuşlardır. Kalbi ve rûhu diriltmenin yanında bedeni diriltme, muteber değildir; onunla meşguliyet, abesle iştigal etmektir. Zira maddî diriltme, sınırlı dünya hayatını elde etmeye vesîle olurken rûhî ve kalbî diriltme, ebedî hayatı elde etmeye vesîle olur. Bu yüzden ehlüllâhın varlığı, başlı başına bir kerâmet; onların insanları Allâh'a davet etmeleri, Allah'ın rahmetlerinden bir rahmet; ölü kalpleri diriltmeleri ise en büyük kerâmettir.⁹⁴

İmâm-ı Rabbânî'ye göre en büyük kerâmet, istikâmet üzere olmaktır. İstikâmet üzerine olmak ise zâhirin, şerîatin ahkâmı ile süslenip bâtının, devamlı surette Cenâb-ı Hakk'a bağlanmasından ibarettir. Bu iki büyük nimete sahip olan kişi, (madenleri altına çevirdiği düşünülen) "kibrît-i ahmer" madeninden daha kıymetli bir hazineye sahip olmuş olur.⁹⁵ O halde nefsini terbiye etmeyi ve mânen

⁹³ Serhendî, *el-Mektûbât*, 293. Mektup, 1/522. (İmâm-ı Rabbânî'nin kerâmet ile ilgili görüşleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Mustafa Özgen, *İmâm-ı Rabbânî Ulûhiyet ve Nübüvvet Anlayışı* (Konya: 2007), 460-473.

⁹⁴ Serhendî, *el-Mektûbât*, 92. Mektup, 2/216.

⁹⁵ Serhendî, *el-Mektûbât*, 83. Mektup, 1/141.

kemale ermeyi murâd eden bir mürîd, hakikî kerâmetin ne olduğunu bilmeli ve şeyhinden kerâmet göstermesini istememelidir. Ayrıca mürîd, bazı âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerin zahirlerine bakarak tevhd-i vücûdî, ihâta, kurb ve maiyyet-i ilâhiyye gibi vahdet-i vücûdu çağrıştıracak anlayışlara dalmamalı, bu gibi âyet-i kerime ve hadis-i şerifleri, Ehl-i Sünnet ulemâsının görüşlerine göre anlamalıdır. İmâm-ı Rabbânî'ye göre mürîd, faraza seyr ü sülûkü esnasında birtakım keşiflere mazhar olur ve içinde bulunduğu sekr hâlinin tesiriyle vahdet-i vücûd anlayışını çağrıştıracak bit takım ifadelerde bulunursa mâzur sayılır. Ancak bu durumda mürîde düşen, kendisini bu gibi tehlikeli hallerden koruması, Ehl-i Sünnet ulemâsının görüşlerine uygun keşifler nasip etmesi ve kendisinden, onların görüşlerine muhâlif keşiflerin zuhur etmemesi için Allah Teâlâ'ya sürekli ilticâ ve tazarruda bulunmaktır. Çünkü Ehl-i Sünnet ulemâsının anladığı manalara muhalif olan hiçbir keşif, muteber değildir. Ehl-i Sünnet ulemâsının (vahdet-i vücûd anlayışına temel teşkil eden âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerden) çıkardıkları manalar, Sahabe-i Kirâm'ın nakillerinden ve Selef-i Sâlihîn'in eserlerinden iktibas edilmiş manalardır. Ebedi kurtuluş da onlara mahsus kılınmıştır.⁹⁶

2. 9. İbâdetlere Riayet

Tasavvuf yolunda esas olan, farzları tam manasıyla edâ ettikten sonra nâfilelere de hassasiyetle sarılmaktır. Bu hassasiyet, *“Her kim, benim bir dostuma düşmanlık ederse ben de ona harp ilân ederim. Kulum, kendisine farz kıldığım amellerden daha sevimli herhangi bir şeyle bana yakınlık kazanamaz. Kulum bana, (farzlara ilâveten işlediği) nâfile ibadetlerle durmadan yaklaşır; nihayet ben, onu severim. Kulumu sevince de ben, (sanki) onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum...”*⁹⁷ meâlindeki hadis-i kudsîden kaynaklanmaktadır. Hadis-i kudsîde de açıkça ifade edildiği üzere Allah Teâlâ'ya farzları eda yolundan daha iyi bir yaklaşma yolu bulunmamaktadır. O halde farzları terk ederek edâ edilen nâfilenin hiçbir kıymeti yoktur.

İmâm-ı Rabbânî'ye göre farz amelleri edâ etme neticesinde elde edilen mânevî yakınlık (kurbiyet), “âlem-i halk”ın nasibi, nâfile ibadetleri edâ etme neticesinde elde edilen yakınlık ise “âlem-i emir”in nasibidir. Farzlara kıyas edildiği zaman nâfile ibadetlerin hiçbir önem

⁹⁶ Serhendî, *el-Mektûbât*, 286. Mektup, 1/463-464.

⁹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002), “Rikâk”, 38 (No. 6502). Ayrıca bk. İbn-i Mâce, “Fiten”, 16.

ve itibarı yoktur. Olsa bile damlanın okyanusa nispeti gibidir. Farz ibadetlere nispetle sünnet ibadetlerin durumu da aynı böyledir. Bu fark, âlem-i halkın âlem-i emre olan fazileti sebebiyledir. Ne var ki insanlardan çoğu bu manayı idrak etmekten nasipleri olmadığı için farzları tahrip edip nâfileleri revaçta tutmaya gayret etmektedirler. Kemâle ermemiş olan eksik sûfiler de zikir ve tefekkürün, önemli şeylerin en önemlileri olduğuna itikat ederek farz ve sünnetler konusunda gevşeklik yapmakta; cemâati terk ederek birçok erbaîn çıkarmayı tercih etmektedirler. Hâlbuki cemaat ile kılınan bir tek farz namaz, binlerce erbaîn çıkarmaktan daha faziletlidir. Bununla beraber şer'î âdâba riâyet edilerek icrâ edilen zikir ve tefekkür de en faziletli ve en önemli şeylerdendir. “*Kulun Rabbine en yakın olduğu an namazdaki anıdır.*”⁹⁸ hadis-i şerîfi göstermektedir ki namaz, genel olarak Allah Teâlâ'ya kurbiyeti/yakınlığı temin eden bir ibâdettir; ancak farz namazlar, “asıl” (olan Allah Teâlâ'nın) kurbiyyetine vesîle olurken nâfile namazlar ise (asla ait) gölgelerden bir gölgenin kurbiyetini elde etmeye vesîle olur. Bununla beraber nâfile namazlar, farz namazları tamamlama düşüncesiyle edâ edildiği zaman aslın kurbiyetini elde etmeye yardımcı olur ve böylece onlar da farz namazlara dâhil olmuş olur.⁹⁹

İmâm-ı Rabbânî bir mektubunda şunları söyler:

“Bilmiş ol ki amellerin (kulu Allâh'a) yaklaştıranları ya farzlar ya da nâfilelerdir. Nâfilelere gelince; farzların yanında onlara hiç itibar edilmez. Çünkü herhangi bir vakitte farzlardan herhangi birinin edâ edilmesi, bin sene nâfileleri edâ etmekten daha faziletlidir. (Tabii ki bu farz), hâlis bir niyetle edâ edilmiş ise. Namaz, oruç, zikir, tefekkür ve bunlara benzer hangi nâfile olursa olsun (durum böyledir.) Hatta farzların edâsı esnâsında farzlara ait sünnetlerden bir sünnete ve âdâbdan bir edebe riâyet etmenin bile aynı hükümde olduğunu söyleyebilirim.”¹⁰⁰

İmâm-ı Rabbânî, Hz. Ömer'in (r.a.), tüm gece ibâdet ettiği için sabah namazını kaçırın kimse hakkında “*Şayet o, gecenin tamamında uyuyup sabah namazını cemâat ile kılsaydı daha iyi ve daha faziletli olurdu.*” demesinden hareketle “evlâ” olan şeye riâyet edip tenzîhen mekruh

⁹⁸ “*Kulun Rabbine en yakın olduğu ân, onun secde halindeki ânıdır. O halde (orada) duâyı çokça yapınız.*” Bk. Müslim, “Salât,” 215.

⁹⁹ Serhendî, *el-Mektûbât*, 260. Mektup, 1/372-373.

¹⁰⁰ Serhendî, *el-Mektûbât*, 29. Mektup, 1/54-55.

olan şeyden kaçınmanın bile zikirten, tefekkürden, murâkâbeden ve teveccühten kat kat daha üstün olduğunu söyler. Ona göre şayet kişi, hem farzların edâsına titizlikle riayet edip mekrûh olan şeylerin tamamından uzak durur hem de nâfile ibadetlerle meşgul olursa büyük bir kurtuluşa ermiş olur. Aksi takdirde kurtuluşa ermek son derece zor bir hadisedir. Mesela kişinin, âdâbına riayet ederek zekât borcunu ödemek üzere bir dânik (kuruş) tasaddukta bulunması, onun için nâfile niyetiyle büyük bir dağ kadar altın sadaka vermesinden kat kat daha faziletlidir.¹⁰¹ Çünkü farz olan zekâtın verilmesinde sadece Cenâb-ı Hakk'ın emrine imtisâl etmek vardır; ancak nâfile olan sadakanın verilmesinde ise çoğu zaman nefsânî duygular hâkim olur. Bu yüzden farz bir ibâdetin edasında kolay kolay riyâyâ yer yoktur; ancak nâfilelerde durum böyle değildir. Zekâtın açıktan verilmesine karşın sadakanın gizli olarak verilmesi işte bu hikmete binâendir.¹⁰²

2. 10. Tavkâ ve Vera'

Mürîd, takvâ ve vera' sahibi olmalıdır. İmâm-ı Rabbânî, tarikata ait şartların çoğunun, "nefse muhâlefet" üzerine tesis edildiğini, nefse muhâlefet etmenin de ancak vera' ve takvâyâ riâyet etmekle mümkün olacağını söyler. Ona göre takvâ ve vera', haramlardan kaçınmaktır. Bu kaçınma ise ancak mübâh olan nimetlerin (gereğinden) fazlasından kaçınmakla mümkündür. Aksi takdirde kişi, mübâhlar konusunda gevşek davrandığında şüpheli şeylere de tevessül etmeye başlar. Hâlbuki şüpheli olan şey, harama yakın olan şeydir. Dolayısıyla şüpheli şeyleri işlemede harama düşme ihtimali çok yüksektir. Koruluğun etrafında dolaşan kimsenin oraya dalması an meselesidir.¹⁰³ Bu sebeptendir ki mürîdin, haram olan şeylerden tam manasıyla kaçınabilmesi, onun, mübâh olan şeylerin fazlalarını terk etmesine, mânen terakkî etmesi de vera' sıfatı ile tam manada vasıflanmasına bağlıdır.¹⁰⁴ Âlimlerden bazısı, kişinin şu on şeyi nefesine farz kılmadığı müddetçe vera' sahibi olamayacağını söylemiştir: Dilini gybetten korumak, alay etmekten kaçınmak, sû-i zandan uzak durmak, gözü

¹⁰¹ Serhendî, *el-Mektûbât*, 29. Mektup, 1/55.

¹⁰² Serhendî, *el-Mektûbât*, 82. Mektup, 2/207.

¹⁰³ "Şurası muhakkak ki haramlar apaçık bellidir, helaller de apaçık bellidir. Bu ikisi arasında (haram veya helal olduğu) şüpheli olanlar vardır. İnsanlardan çoğu bunları bilmez. Her kim, şüpheli şeylerden kaçınırsa dinini ve ırzını korumuş olur. Her kim de şüpheli şeylere düşerse harama düşmüş olur. Tıpkı koruluğun etrafında sürüsünü otlatan çoban gibi ki onun, koruluğa düşmesi an meselesidir..." Bk. Buhâri, "İman", 39 (No. 52); Müslim, "Müsâkât" 107; İbn-i Mâce, "Fiten", 14 (No. 3984); Tirmizî, "Büyü", 1 (No. 1205); Ebû Dâvûd, "Büyü", 3 (No. 3329).

¹⁰⁴ Serhendî, *el-Mektûbât*, 286. Mektup, 1/467-468.

haramlara karşı yummak, doğru sözlü olmak, nefisini beğenmemek için Allah Teâlâ'nın ihsânını itiraf etmek, malını hak yolda sarf edip bâtil yolda sarf etmemek, nefsi için üstünlük ve kibir talebinde bulunmamak, namazlara kesintisiz devam etmek ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat itikadı doğrultusunda istikâmet üzere bulunmak.¹⁰⁵

İmâm-ı Rabbânî, “*Peygamber size ne verdiyse onu alın; size neyi yasakladıysa ondan sakının.*”¹⁰⁶ âyet-i kerimesinden hareketle insanın, (ilâhî) emirlere imtisâl edip yasaklardan kaçınmakla kurtuluşa ereceğini; ancak “vera” ve “takvâ” diye tâbir edilen yasaklardan kaçınmanın, kurtuluşa erme konusunda daha büyük tesire sahip olduğunu söyler. O, “*Hiçbir şey, sakınmaya (vera'a) denk olmaz.*”¹⁰⁷ ve “*Dininizin temeli vera'dır.*”¹⁰⁸ meâlindeki hadis-i şeriflerden hareketle insanın Allah Teâlâ katındaki değerinin ve mânevî yükselişinin vera' ve takvâ vâsıtasıyla olacağını söyler. Ona göre insanın meleklerden faziletli oluşu, ilâhî emirleri yapması sebebiyle değil, ilâhî yasaklardan/haramlardan kaçınması sebebiyledir. Zira melekler, ilâhî emirleri yapma konusunda insanla müşterek noktadadır; ancak onların haramlardan kaçınma gibi bir mükellefiyetleri yoktur. Bu itibarla vera' ve takvâ, İslâm'ın en mühim meselelerinden ve en zarûri şartlarından. Bu da mübâh olan nimetlerin fazlalarından kaçınıp zarûret miktarı ile yetinmekle mümkündür. Çünkü mübâhları işleme konusunda nefsi serbest bırakmak, onu önce şüphelilere sonra da haramlara çeker. Öyleyse vera' ve takvanın tam manada gerçekleşmesi için sadece haram ve şüphelilerden değil, zarûret miktarı dışındaki mübâhlardan da kaçınılmalıdır.¹⁰⁹

2. 11. Ucbdan Uzak Durmak

Tasavvuf yoluna sülûk edip bir şeyhin rehberliğinde nefisini terbiye ve kalbini tasfiye etmeye çalışan bir mürid, elbette ki birtakım kemâlâta nâil olacaktır. Bu kemâlâta nâil olmak ne kadar önemliyse onu muhafaza etmek de bir o kadar önemlidir. Bu yüzden müride yakışan, nefisini terbiye etme uğruna gerçekleştirdiği seyr ü sülûk

¹⁰⁵ Serhendî, *el-Mektûbât*, 66. Mektup, 2/168.)

¹⁰⁶ el-Haşr, 59/7.

¹⁰⁷ Tirmizî, “Sıfatü'l-Kiyâme”, 60 (No. 2519); Münâvî, *Feydu'l-kadir*, 6/451 (No. 9973).

¹⁰⁸ “...*Dinin temeli verâdır.*” Bk. Ebü Abdillâh Muhammed b. Selâme el-Kudâ'î, *Müsnedü's-Şihâb*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi (Beyrut: Müesseset'ür-Risâle, 1405/1985), 1/59 (No. 27/40); Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbni Teymiye, ts.), 1/38 (No. 10969).

¹⁰⁹ Serhendî, *el-Mektûbât*, 76. Mektup, 1/130-131.

enasında nâil olduğu kemâlât sebebiyle ucba kapılıp kendini beğenmemek ve sahip olduğu bütün manevî nimetlerin şeyhinden kaynaklandığını düşünmektir. Zira hangi cihetten gelirse gelsin, müride gelen bütün feyizler, şeyh kanalından gelir.¹¹⁰

İmâm-ı Rabbânî, müridin, işlediği sâlih amellerden sonra kendini beğenmesini öldürücü bir zehir ve helak edici bir hastalık olarak değerlendirir. Ona göre ateşin, odunu yiyip bitirdiği gibi “ucb” da sâlih amelleri yer bitirir. Ucbun kaynağı, sâlih amellerin, onları işleyenin gözünde süslü ve güzel görünmesidir. Ucbun tedavisi ise onun zıddı ile hareket etmektir ki bu da sâlih amelleri töhmet altında tutup çirkin (kötü) amelleri sürekli göz önünde bulundurmamakla mümkündür. Bu yüzden insan, sâlih amellerini ve nefsinin daima kusurlu saymalı; hatta kendini, (Allah'ın huzurundan) kovulmaya ve lanetlenmeye müstahak biri olarak görmelidir. Nitekim Rasûlüllâh (s.a.v.) nice kimselerin, oruç tuttıkları halde oruçlarından kendilerine açlık, susuzluk ve yorgunluktan başka hiçbir kazanç kalmadığını bildirmiştir.¹¹¹ Bu yüzden mürid, işlediği sâlih amelleri sebebiyle ucba kapılmak yerine onları kusurlu olarak kabul etmelidir. Zira amellerdeki kusurları görmek, amellerin kıymetlenmesini ve kabul edilmeye layık hale gelmesini sağlar. O halde mürid, işlediği amelleri değil onlardaki hatalarını görmeye çalışmalı ki “ucb” hastalığından kurtulmuş olsun. Aksi takdirde -Allah Teâlâ'nın dilemesi müstesnâ- (amellerin kabul edilmesi) son derece zordur.¹¹²

Sonuç

Sûfilere göre mürid, nefsi ve keyfi irâdelerinden soyutlanıp irâdesini bağlı bulunduğu şeyhin irâdesinde fâni kılan kişidir. Terk-i irâde, tasavvuf yolundaki mânevî gelişimin ilk şartı olarak görülmüştür. Her tarikatın kendine mahsus birtakım âdâb ve erkânı vardır. Herhangi bir tarikata sülûk eden müridin, intisap ettiği şeyhin rehberliğinde

¹¹⁰ Serhendî, *el-Mektûbât*, 20. Mektup, 3/41. İmâm-ı Rabbânî, kendi kemâlatını şeyhlerine borçlu olduğunu şöyle dile getirmektedir:

“Bilinmelidir ki benim şeyhlerim, hidayet rehberlerim ve beni, Allah Teâlâ'ya eriştiren üstatlarım, bu yolda benim (basîret) gözümün açılmasına vesile olan zâtlardır. Dudaklarım, bunun gibi sözleri söylerken onlar vâsıtasıyla hareket etmektedir. Ben, bu yolda Elif-Bâ'yı onlardan öğrendim. Velîlik melekesini onların şerefli teveccühlerinden elde ettim. Eğer bir ilmim varsa bu, onların lütufları sayesinde olmuştur; eğer bir mârifetim varsa bu da aynı şekilde onların iltifatları sayesinde olmuştur...” (Bk. Serhendî, *el-Mektûbât*, 42. Mektup, 2/100. (Ayrıca bk. a.mlf., *el-Mektûbât*, 266. Mektup, 1/388-389.

¹¹¹ İbn Mâce, “Sıyâm”, 21 (No. 1690); İbn Hanbel, *Müsned*, 2/373.

¹¹² Serhendî, *el-Mektûbât*, 53. Mektup, 2/136.

mensubu bulunduğu tarikatın âdâb ve erkânına harfiyyen riayet etmesi gerekmektedir. Bu çalışmada İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fâruk es-Serhendî'nin *el-Mektûbât* isimli eser bağlamında Nakşibendiyye tarikatına intisap eden mürîdlerin riâyet etmeleri gereken âdâb incelenmiş ve şu neticelere ulaşılmıştır:

Nefsini terbiye ve kalbini tasfiye ederek kendini manen geliştirmeyi murâd eden bir mürîd, öncelikle kendini yetiştirecek ehliyetli bir şeyh arayışı içine girmelidir. Ehliyetli şeyh, hem kendisi kemâle ermiş hem de kendisine intisap edenleri kemâle erdirebilecek nitelikte olan şeyhtir ki bu şeyhe “şeyh-i kâmil-i mükemmil” denmektedir. Bu vasfa sahip olmayan şeyh ise nâkis bir şeyhtir. Böyle bir şeyhe intisap, son derece tehlikelidir. Zira bu şeyh, henüz kendisi kemâle ermediği için başkalarını kemâle erdirmeye ehil değildir.

Tasavvuf yoluna sülûk eden mürîd, yolun başında iken güçlü bir tövbe ile geçmiş günahlarından arınmalı; itikadını, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat âlimlerinin görüşleri çerçevesinde tashih etmelidir. Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet-i seniyyeye mutâbık olmayan hiçbir mânevî hâle itibar etmemelidir.

Mürîdin mânevî gelişimine katkı sağlayan unsurlardan biri de sohbetir. Sahabe-i Kirâm, Rasûlüllâh'ın (s.a.v.) sohbetinde bulunmaları sebebiyle en yüksek mânevî rütbeyi elde etmişlerdir. Bu yüzden mânen kemâle ermeyi murâd eden bir mürîd, mümkün mertebe kendisine rehberlik eden şeyhin sohbetinden uzak kalmamalıdır.

Mürîd, “râbita” vâsıtasıyla sürekli olarak şeyhi ile mânen irtibat hâlinde olmalıdır. Râbita, Nakşibendiyye yolunda mürîdi maksada eriştiren en kısa ve hızlı yol olarak görülmüştür.

Mürîd, şeyhine tam manada teslimiyet göstermeli; bütün varlığıyla ona teveccüh edip onun emri dışında herhangi bir işle meşgul olmamalı; hatta ondan habersiz farz ve sünnetler dışında nâfile ibâdet yapmaya kalkışmamalıdır. Zira mürîdin mânevî tekâmülü, keyfi muâmeleler ile değil, şeyhinin rehberliği ile gerçekleşecektir. Bu yüzden mürîd, seyr ü sülûkü esnasında karşılaşmış olduğu her türlü mânevî hâli şeyhine arz etmeli; görmüş olduğu rüyâ ve vâkıalara iltifat etmemelidir. Aksi takdirde mürîdin, manen ilerleme kaydetmesi imkân dâhilinde değildir. Ayrıca mürîd, mensubu bulunduğu tarikatın

prensiplerinden asla taviz vermemeli, başka tarikatlarda uygulanan icra edilen raks, semâ' ve benzeri uygulamalara meyletmemelidir.

Şeyhinden manen istifâde etmeyi murâd eden bir mürîd, ona muhabbet ve hürmet etmelidir; ancak bu hürmet, şeyhe secde etmek gibi şer'i ölçülerin dışına taşmamalıdır. Yine o, kendisine zuhur eden Ehl-i Sünnet akidesine muhalif tarzdaki keşif ve ilhamlara asla iltifat etmemeli, hakikî kurtuluşun, itikâdî ve amelî konularda Ehl-i Sünnet âlimlerine tâbi olmaya bağlı olduğunu aklından çıkarmamalıdır.

Mürîd, kerâmet meraklısı olup daima şeyhinden keramet göstermesini beklememeli; en büyük kerâmetin istikâmet üzere bulunmak olduğunu bilmeli; farz ibadetleri hassasiyetle edâ ettikten sonra nafil ibadetler ile meşgul olmalı; farz ibadetler terk edildikten sonra nafil ibadetlerin hiçbir kıymet ifade etmeyeceğini aklından çıkarmamalıdır.

Mürîd, takvâ ve vera' sahibi olup her türlü haram ve şüphelilerden sakınmalı; takvâ ve vera' sahibi olmadan mânen terakkî etmenin imkânsız olduğunu unutmamalı ve nihayet seyr ü sülûkü neticesinde elde ettiği kemâlâtı, kesinlikle kendinden bilerek ucba kapılmamalı; ulaştığı dereceye, şeyhinin mânevî rehberliğinde ulaştığını düşünmeli; aksi takdirde bin bir zahmetle elde ettiği kemâlâtın bir anda elinden kaybolabileceğini aklından çıkarmamalıdır.

Kaynakça

Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amme'stehara mine'l-ahâdisi alâ elsineti'n-nâs*. 2 Cilt. Dımaşk: Mektebetü İlmî'l-Hadis, 1422/2001.

Arpaguş, Sâfi – Baydar, Kübra Betül, "Tasavvuf'ta Âdâb ve Erkân Risâleleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (2017), 285-315.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yayınları, 5. Basım, 2009.

Cebecioğlu, Ethem. "İmâm-ı Rabbani ve Mektubâtı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/1 (1996), 193-241.

Cürcânî, Seyyid Şerîf. *et-Ta'rifât*. Nşr. Abdurrahman Umeyra. Beyrut: Âlemül-Kütüb, 1987.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Thk. Şu'ayb el-Arnaût Muhammed Karaboleli. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru'r-Risâletü'l-'Alemiyye, 1430/2009.

- Cilânî, Abdülkadir b. Mûsâ b. Abdillâh. *el-Ğunye li-tâlibi tarîki'l-Hak*. Thk. Muhammed Hâlid Ömer. Beyrut:Dâru't-Türâsi'l-Arabî, 1416/1996.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Mısır: es-Saâde, 1394/1974.
- Göztepe, Yüksel - Demir, Hamit. "İmam Rabbânî'nin Sûfilere Yönelttiği Bazı Tenkitler". *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2018), 297-322.
- Hânî, Abdülmecîd b. Muhammed. *el-Kevâkibü'd-dürriyye ale'l-hadâiki'lverdiyye fi ecillâi's-sâdâti'n-Nakşibendiyye*. tsh. Muhammed Halid el-Harse. Dumaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 1996.
- Hasenî, Şerif Abdülhay b. Fahrüddîn. *Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'lmesâmi've'n-nevâzır*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İbn-i Hazm, 1420/1999.
- Heyet. *Silsiletü'z-zeheb Silsile-i Sâdât-ı Nakşibendiyye*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2. Basım, 2014.
- Hücvîri, Ebû'l-Hasen Ali b. Osman. *Keşfü'l-mahcûb*. Thk. İ'sâd Abdülhâdi Kandil. 2 Cilt. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Sekâfe, 2007.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sünen*. Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.
- İmâm-ı Rabbânî, Ahmed Fâruk es-Serhendî. *el-Mektûbât*. 3 Cilt. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2017.
- İmâm-ı Rabbânî, Ahmed Fâruk es-Serhendî, *Mebde' ve Meâd*. Nşr. Mustafa Özgen. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012.
- Kara, Mustafa. "Fenâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/333-335. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Karadaş, Çağfer. "İmam Rabbânî ve İtikâdî Görüşleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000), 339-350.
- Kâşânî, Abdürrezzâk. *Letâifü'l-A'lâm-Tasavvuf Sözlüğü*. Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk el-Buhârî. *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't tasavvuf*. Thk. Arthur John Arberry. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1415/1994.
- Kıyık, M. Harun "Dindarlığın Bir Tezahürü Olarak Şüpheli Şeyleri Terk ve Azimetle Amel Etme", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20/2 (2020), 389-414.
- Kişmî, Muhammed Hâşim. *İmâm-ı Rabbânî ve Yolundakiler*. Çev. A. Fâruk Meyân. İstanbul: Berekât Yayınevi, 3. Basım, 1394/1974.
- Kudâ'î, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme. *Müsnedü's-Şihâb*. Thk. Hamdi Abdülmecîd es-Selefi. 2 Cilt. Beyrut: Müesseset'ür-Risâle, 1405/1985.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerim. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fi İlmi't-Tasavvuf*. Thk. Hânî el-Hâc. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, ts.
- Kürdî, Muhammed Emin. *el-Mevâhibu's-Sermediyye fi Menâkibi'n-Nakşibendiyye*. Mısır: Matbaatü's-saâde, 1329.

- Münâvî, Muhammed Abdurraûf. *Feydu'l-kadir şerhu'l-câmiî's-sağîr min ahâdisi'l-beşîri'n-nezîr*, tsh. Ahmed Abdüsselâm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1991.
- Nedvî, Ebü'l-Hasan. *İslam Önderleri Tarihi*. Çev. Yusuf Karaca. 8 Cilt. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1992.
- Özçelik, Mevlüt. "İmâm-ı Rabbânî'nin el-Mektûbât İsimli Eseri Bağlamında Nakşibendiyye Şeyhlerinde Bulunması Gereken Vasıflar". *Amasya İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (Aralık 2020), 363-393.
- Özgen, Mustafa. *İmâm-ı Rabbânî Uluhiyyet ve Nübüvvet Anlayışı*. Konya: 2007.
- Özgen, Mustafa. *İmâm-ı Rabbânî'nin Kelâmî Görüşleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya, 2001.
- Schimmel, Annemarie. *İslam'ın Mistik Boyutları*. Çev. Ergun Kocabıyık. İstanbul: Kocabıyık Yayinevi, 2004.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman. *Câmiu'l-ahâdis*. Thk. Abbas Ahmed Sakar - Ahmed Abdülcevâd. 21 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.
- Suyûtî, Celâlüddîn b. Ebî Bekr. *el-Câmiu's sağîr min ahâdisi'l-beşîri'n-nezîr*, nşr. Muhammed Ali Beydavî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1425/2004.
- Sülemî, Ebü Abdîrrahmân Muhammed b. el-Hüseyn. *Tabakâtu's-süfiyye*. Thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2010.
- Sühreverdî, Abdülkâhir b. Abdullah. *Âdâbü'l-mürîdin*. Thk. Âsım İbrahim el-Keyyâlî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2013.
- Sühreverdî, Şehâbüddîn Ebü Hafs Ömer b. Muhammed. *Avârifü'l-maârif*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.
- Şa'rânî, Abdülvehhâb. *el-Envâru'l-kudsiyye fî ma'fireti kavâidi's-süfiyye*. Thk. Taha Abdülbâkî Sürûr - es-Seyyid Muhammed 'İyd eş-Şâfiî. Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1408/1988.
- Şarkpûrî, Muhammed Halim. *Müceddid-i Elf-i Sâni İmâm Rabbânî*. çev. Ali Genceli. Konya: İslâmî Neşriyat Yayinevi, 1978.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebir*, Thk. Hamdi Abdülmeccid es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbni Teymiye, ts.
- Tirmizî, Ebü 'İsâ Muhammed b. 'İsâ. *el-Câmiu'l-kebir*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.
- Tosun, Necdet. *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Tûsî, Ebü Nasr Serrâc. *el-Lüma'*. Thk. Abdülhalîm Mahmûd-Tâhâ Abdülbâkî Sürûr. Bağdâd: Dâru'l-Kütübî'l-Hadîse, 1380/1960.

- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Uludağ, Süleyman. "Mürîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/47-49. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uludağ, Süleyman. "Âdâbü'l-Mürîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/336-337. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Uludağ, Süleyman. "Mürîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/47-49. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yesevî, Hoca Ahmed. *Divan-ı Hikmet*. Ed. Mustafa Tatcı. Çev. Hayati Bice. Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2016.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 10. Basım, 2004.